

Smiljana Rendić i doprinos rubrike *Glasa Koncila* „Mi, ovdje“ u pomicanju granica slobode javne riječi u Hrvatskoj šezdesetih

Marino Erceg¹

Rad predstavlja doprinos koji je novinarka Smiljana Rendić dala pomicanju granica slobode javne riječi u Hrvatskoj u vrijeme komunizma rubrikom „Mi, ovdje“ u *Glasi Koncila*. Iz ukupnog korpusa rubrike „Mi, ovdje“ izdvojeno je deset tekstova koji se mogu čitati u kontekstu doprinosa širenja granica slobode javne riječi. Tekstovi su analizirani metodom kvalitativne analize sadržaja. Analizirani tekstovi, kojima se u radu pristupa kao spoju eseja, reportaže i novele, otvaraju teme koje su šezdesetih godina 20. stoljeća bile praktički proskribirane u javnosti i medijima. To su pitanja poput redovitog vjerskog života u urbanim i industrijaliziranim sredinama, uloga katoličkih intelektualaca u javnosti, pastoral vojnika, gradnja novih crkvenih objekata, karitativna djelatnost Crkve te komplementarnost vjere i znanosti. U ozračju totalitarnoga nadzora nad društvom Rendić je, osim novinarskoga stila pisanja, upregnula i svoju književnu umješnost i imaginaciju da bi „zamaskirala“ stvarne identitete osoba koje su bile protagonisti rubrike „Mi, ovdje“.

Ključne riječi: Berith, Glas Koncila, komunistička Jugoslavija, Smiljana Rendić, rubrika *Mi, ovdje*.

¹ Marino Erceg, mag. comm. et univ. bacc. hist., Glas Koncila, Kaptol 8, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: marinoerceg3@gmail.com

1. Uvod

Pisano stvaralaštvo Smiljane Rendić (1926.–1994.), prvakinja hrvatskog katoličkog novinarstva, čine tisuće kartica tekstova objavljenih u Glasu Koncila i u nizu drugih katoličkih listova koji su izlazili za vrijeme komunističke Jugoslavije.² Osim objavljenih novinarskih tekstova, iza Rendić je ostalo, prema konzervativnijim procjenama, i više od deset tisuća kartica osobne korespondencije s njezinim suvremenicima među kojima su bili istaknuti crkveni ljudi, teolozi, novinari i drugi javni djelatnici.³ Smiljana Rendić u crkvenoj javnosti ostala je zapamćena i prema svom književnom stvaralaštvu, prije svega prema jedinstvenom sonetnom vijencu „Molitva za milost slova“ koji je nastao 1984. u povodu jubilejske proslave „Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata“.⁴ U široj je, pak, javnosti Smiljana Rendić upamćena i prema članku „Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod“ koji je objavljen u časopisu *Kritika* 1971. godine i imao je pri vrhuncu Hrvatskoga proljeća značajan odjek, pa je za autoricu značio i mučan sudski epilog.⁵

Njezini prvi doticaji s novinarstvom sežu u razdoblje kraja Drugoga svjetskoga rata, tijekom njezina angažmana u splitskom krugu angažiranih katoličkih intelektualaca oko društva „Domagoj“.⁶ Prvi Rendićkin ozbiljni novinarski angažman bio je onaj kroničarke kulturne rubrike u listu *La Voce del Popolo* krajem pedesetih.⁷ Intenzivni javni angažman Smiljane Rendić u katoličkim medijima započeo je početkom šezdesetih, kada se pod pseudonimom „Vjera Marini“ javljala u Glasniku sv. Antuna Padovanskoga,⁸ a od početka 1964. počela je pisati za novopokrenuti katolički dvotjednik *Glas Koncila*.⁹ U *Glas Koncila* došla je kao formirana novinarka i intelektualka pa je tijekom prvih godina njegova izlaženja suradnike lista, ali i njegove osnivače i urednike, poučavala novinarskim postulatima i osnovnim novinarskim vrstama.¹⁰ Iako impresumi Glasa Koncila to zbog političkih razloga

2 Čutura, „Napomena“, 292.

3 *Isto*, 293.

4 Čutura, „Smilje Zlatnog pera“, 7.

5 Miklenić, „Pogovor: Dostojno je i pravedno“, 280.

6 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva“, 48.

7 *Isto*, 58.

8 Miklenić i Tašev, „Smiljana Rendić: Zlatno pero Glasa Koncila“, *Prilika*, ožujak 2008., 14.

9 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić: Katolička novinarka i pratiteljica Drugoga vatikanskoga koncila“, 482.

10 *Isto*, 483.

nisu mogli navoditi, Smiljana Rendić od samih je početaka Glasa Koncila do njezinih posljednjih tjedana života bila, osim stalne suradnice, i (neformalni) član uredništva lista.¹¹

Rubriku „Mi, ovdje“, u kojoj je Rendić u tekstovima potpisanim pod pseudonimom Berith donosila crtice iz svakodnevnog života katoličkih vjernika, uredništvo Glasa Koncila pokrenulo je na Rendićkinu inicijativu u siječnju 1964. godine.¹² Rubrika „Mi, ovdje“ u Glasu Koncila izlazila je do travnja 1967. i u njoj je objavljeno osamdesetak tekstova. Prilozi objavljeni u kolumnama „Mi, ovdje“ ujedno su i tekstovi prema kojima je Rendićkino djelovanje u Glasu Koncila u očima čitalačke publike ostalo upamćeno. O popularnosti takvih Rendićkinih zapisa najbolje svjedoče i tri zbirke tekstova iz rubrike „Mi ovdje“ koje su ukoričene šezdesetih godina protekloga stoljeća pod naslovima *Mi, ovdje*, *Pozdrav Ignaciji* i *Crni šator*.¹³

Tekstovi rubrike „Mi, ovdje“ jedinstvena su forma pisanog izražavanja, u kojoj se može prepoznati i elemente eseja, reportaže i novele, odnosno i novinarskog i književnog stvaralaštva. Rendić je u rubrici komentirala općedruštvene fenomene i probleme, bavila se crkvenom situacijom, opisivala je susrete sa siromašnima i marginaliziranima, komunikaciju s osobama iz znanstveno-obrazovnih krugova i sa suvremenicima koji uopće nisu dijelili njezin kršćanski svjetonazor. Tematizirala je obiteljsku problematiku, razvod braka, moralni relativizam, otvarala socijalna pitanja iz perspektive nauka Crkve, a mnogo tekstova bilo je posvećeno važnosti sakramenata euharistije i ispovijedi.¹⁴ No, u nekim je tekstovima rubrike „Mi, ovdje“, uvjetno rečeno, Rendić zašla i u područje političkog, otvarajući pitanja iz odnosa Crkve i države i uloge Katoličke Crkve u komunističkom poretku koja su u onovremenoj dirigitiranoj javnosti bila zabranjena. Cilj ovog istraživanja utvrditi je kako je Rendić, izborom takve tematike, ujedno pridonijela i pomicanju granice slobode javne riječi u političkom ozračju razdoblja u kojem je objavljivana rubrika „Mi, ovdje“.

11 „Umrla Smiljana Rendić, najistaknutija hrvatska katolička novinarka svih vremena“, *Glas Koncila*, 5. 6. 1994., 1.

12 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva“, 60.

13 Miklenić i Tašev, „Smiljana Rendić: Zlatno pero Glasa Koncila“, *Prilika*, ožujak 2008., 14.

14 *Isto*.

2. Političke prilike razdoblja u kojem je objavljivana rubrika „Mi, ovdje“

Razdoblje šezdesetih godina 20. stoljeća u Jugoslaviji, a posebno u onovremenoj Hrvatskoj, u historiografiji se često smatra desetljećem liberalizacije.¹⁵ No, riječ je o liberalizaciji u uvjetnom smislu. Naime, šezdesete doista jesu donijele određeno popuštanje totalitarnog pritiska nad društvom. Štoviše, liberalizacija je promovirana „odozgo“, iz redova vlasti. U trenutku kada se liberalizacija političkog života počela širiti i vladajući je Savez komunista nije mogao kontrolirati, proces je zaustavljen. Prijelomna točka u tom je smislu obračun s Hrvatskim proljećem krajem 1971. godine. obračun s reformskim strujama pokazao je da se društvene reforme i prava liberalizacija šezdesetih ipak nisu dogodile.¹⁶

Za razdoblje u kojem je u Glasu Koncila objavljivana rubrika „Mi, ovdje“ važno je pojasniti još nekoliko procesa. Prije svega, to je liberalizacija medijskoga prostora. U hrvatskoj je medijskoj sferi tijekom šezdesetih došlo do povećanja broja medija, profesionalizirala se novinarska struka, a rasla je i razina kritičnosti novinskih članaka.¹⁷ Gledano iz perspektive svjetovnih medija, „vjetar u leđa“ procesu liberalizacije medija dao je Ustav iz 1963. koji je propisao obvezu javnosti rada državnih tijela te pravo građana da budu informirani, a dodatni impuls liberalizaciji društvenog života, – a time i medijske sfere – dao je i politički pad Aleksandra Rankovića 1966. i smanjenje ovlasti UDBA-e.¹⁸ Hrvatski mediji kretali su se prema građanskom shvaćanju pojma javnosti i uloge medija.¹⁹ Međutim, proces liberalizacije medijske sfere šezdesetih bio je također opterećen i ograničavajućim čimbenicima, među kojima je presudan bio utjecaj političkih struktura. Širenje slobode medija i dalje je u velikoj mjeri ovisilo o tome žele li politički vrhovi takve promjene.²⁰ Mediji su, prema tome, uz nekoliko preinaka, zapravo ostali u granicama sovjetskog modela medija, nametnutog hrvatskoj javnosti dolaskom komunista na vlast 1945. godine.

15 Mihaljević, „Hrvatsko proljeće: Hrvatski nacionalni reformistički pokret u socijalističkoj Jugoslaviji (1967.–1972.)“ [Croatian Spring: The Croatian National Reform Movement in Socialist Yugoslavia (1967.–1972.)], 246

16 *Isto*, 258.

17 Mihaljević, „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih“, 253.

18 *Isto*.

19 *Isto*.

20 *Isto*.

Kako je sovjetski model medija u suštini izgledao, sažeo je iz prve ruke dugogodišnji novinar i urednik Vjesnika u vrijeme Jugoslavije Božidar Novak:

„U tom sustavu nije bila ostavljena nikakva mogućnost za slobodno djelovanje medija i novinstva. Štampa je bila transmisija partije, sredstvo agitacije i propagande, karika za ‘idejno-političko odgajanje’ naroda u duhu ‘bratstva i jedinstva’, čuvanje stečevina NOB-a’, posebice protiv svih koji su namjeravali tu vlast slabiti ili ugroziti.“²¹

S druge strane, u perspektivi „zatopljenja“ odnosa Crkve i države, režim je tolerirao pokretanje listova namijenjenih široj vjerskoj publici, poput Glasnika sv. Antuna Padovanskog (1962.), Glasa s Koncila (1962.) i Glasa Koncila (1963.), Glasnika Srca Isusova i Marijina (1963.), a šezdesetih je utemeljena i Kršćanska sadašnjost koja je pokrenula i vlastita tiskana izdanja. Javlja se i niz teoloških časopisa: *Crkva u svijetu*, *Bogoslovska smotra*, *Kačić*, *Obnovljeni život* i drugi.²² Opravdano je zaključiti da je pojava katoličkog tiska bila dočekana ne samo kao svojevrsno osvježanje medijske scene, nego i kao otvaranje prostora slobode. Naime, unatoč koracima prema normalizaciji odnosa, država je šezdesetih katoličku Crkvu doživljavala još uvijek kao suparnika, kao „najvećeg ideološkog protivnika“.²³ Djelovanje katoličke Crkve, jedine utjecajne institucije nad kojom režim nije uspio uspostaviti svoju kontrolu, bio je znak da komunisti ipak nisu ovladali svim sferama društva.²⁴

U takvom se ozračju vrlo brzo afirmirao i *Glas Koncila*. Od svog pokretanja do demokratskih promjena, *Glas Koncila* izrastao je u jedine utjecajne novine koje su širile prostor slobode te je postao glas ne samo Crkve i katoličkih vjernika, nego i svjedok da svi ne moraju misliti onako kako određuju država i vladajuća komunistička partija.²⁵ Na tom je tragu, vjerna širenju prostora slobode javne riječi, bila i rubrika „Mi, ovdje“. Štoviše, prema svjedočenju koje je godinama nakon pada komunizma izrekao urednik Glasa Koncila u razdoblju šezdesetih Vladimir Pavlinić, rubrika „Mi, ovdje“ i Smiljana Rendić *Berith* bili su najbolja reklama mladom katoličkom dvotjedniku:

„Te njezine priče odmah su dobile široku publiku. Stizala su nam pisma pohvale. Promovirali smo GK po župama i prilazili su nam ljudi, osobito ženski svijet, hvaleći ‘Berith’. To je pridonijelo širenju lista, osobito među mladima.

21 Novak, „Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću“, 460.

22 Mikić i Radalj, „Obnova katoličkoga tiska u Hrvatskoj 1960-ih“, 1081-1082.

23 Radelić, „Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: Od zajedništva do razlaza“, 377.

24 *Isto*.

25 Miklenić, „Pogledi u Glas Koncila“, 53.

Bilo je to nešto sasvim novo. U onoj ateističkoj klimi došlo je iznenada iz Crkve nešto jako svježije, zanimljivo, drukčije od starinskog propovijedanja, tu su bili živi ljudi koji svjedoče vjeru. I općenito za list dobivali smo pisma priznanja od intelektualaca, i od pravoslavaca iz Srbije... Želim reći da je Smiljana Rendić svojim pisanjem bila jedan od značajnijih čimbenika promicanja lista.²⁶

Općenito, naklade Glasa Koncila već su tijekom njegovih prvih godina rasle i premašivale su 100 000 otisnutih primjeraka.²⁷ Da je riječ ne samo o najutjecajnijem listu katoličke Crkve u navedenom razdoblju, nego i o jednom od najutjecajnijih medija u onovremenoj Jugoslaviji, posebno sedamdesetih i osamdesetih, potvrđivale su i različite režimske analize pisanja Glasa Koncila koje se mogu pronaći među dokumentima Komisije za odnose s vjerskim zajednicama u Hrvatskom državnom arhivu.²⁸

Očuvana korespondencija Smiljane Rendić omogućuje nam uvid i u njezine stavove prema procesu društvene i medijske liberalizacije šezdesetih te općenito uvid u javno djelovanje u represivnom političkom sustavu. O tome je pisala 1970. splitskom pravniku i povjesničaru Ivanu Mužiću, osvrnuvši se na onovremene javne istupe ekonomista Šime Đodana i književnika Petra Šegedina:

„Zar Vam o slobodi današnjeg glasnog razmišljanja ništa ne govore ni djela Đodana ili Šegedina!” (to je Mužićeva teza koju citira Rendić, op.a.). Pa, čovjek bi Vam mogao odgovoriti: govore, govore, dragi, ali govori mi nešto i glasno razapinjanje Đodana i Šegedina zbog tih njihovih glasnih razmišljanja... A uostalom, pokušaj ti to glasno razmišljanje (podvukla S. R.) organizirati, pokušaj mu dati neki oblik javno-pravni, pa da vidiš gdje će te biti... Ako malo prekardašiš, kako se veli u stranama onijem, već će ti pokazati tko je u ovoj zemlji vlast.²⁹

26 Usp. Burilović Crnov, „Smiljana Rendić: Katolička novinarka i pratiteljica Drugoga vaticanskoga koncila“, 482.

27 Miklenić, „Pogledi u Glas Koncila“, 42.

28 Primjerice, u dokumentu „Informacija o izdavačkoj djelatnosti vjerskih zajednica na području grada Zagreba“ iz 1977. godine republička Komisija za odnose s vjerskim zajednicama pisanje Glasa Koncila ocjenjuje riječima: „Za katoličke dvotjedne novine Glas Koncila možemo samo ponoviti toliko puta iskazane sudove i mišljenje: to je glasilo koje sustavno i kontinuirano piše i raspravlja na rubu religioznog i političkog, u pravilu prelazi okvire vjerskog djelovanja zalazeći u sva područja društvenog života zbog čega su neki brojevi i zaplijenjeni... Argumentaciju za neobjektivno i tendenciozno pisanje ovog najtiražnijeg i najčitanijeg katoličkog lista kod nas možemo bez naročitih poteškoća naći u svakom od prvog do posljednjeg broja“ (usp. HR-HDA-310-KOVZ, kut. 111., Pov. br. 11-5/1977, „Informacija o izdavačkoj djelatnosti vjerskih zajednica na području grada Zagreba“, 16-17).

29 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 9., Pismo Smiljane Rendić Ivanu Mužiću od

Rendićkina suzdržanost prema procesu liberalizacije šezdesetih vidljiva je iz još jednog pisma Ivanu Mužiću. Rendić je pisala Mužiću u travnju 1970. godine o još uvijek prisutnom političkom antagonizmu prema Katoličkoj Crkvi:

„Naša javnost još je duboko ideologizirana neprijateljstvom prema Crkvi; pukotine u tome bloku vulgarne mržnje još su sasvim tanke i malene: i svaka knjiga, svaki članak koji iznosi samo (podvukla S. R.) antipatične strane iz povijesti Crkve (ili strane koje pisac subjektivno smatra antipatičnima, praktički je to svejedno) jačaju tu mržnju, to neprijateljstvo prema Crkvi, ma koliko njihov pisac, smatrajući se objektivnim, mislio postići upravo suprotno.“³⁰

Za Rendić je situacija bila dodatno složena jer je kao službenica administracije časopisa *Pomorstvo*, zapravo bila zaposlena u javnom sektoru, a ujedno je pisala za crkveni medij. O svojim počecima u Glasu Koncila pisala je u pismu bosanskom franjevcu fra Ljubi Hrgiću 1970. godine:

„Pitate me zašto sam prije pisala pod pseudonimom. Pa zato da zaštitim svoj službenički kruh, to jest: ja sam počela pisati u hrvatskoj katoličkoj štampi 1963., bilo je to još doba rankovićevsko, pojava službenika društvenog sektora koji se angažira u pisanju za katolički tisak bila je u nas tada posve nova, nezapamćena od rata ovamo; i ja nisam znala kako će to svršiti, hoće li moja radna organizacija i državna policija i državna vlast uopće htjeti tolerirati tako nešto. Jest istina da ni onda nije bilo nikakva pozitivnog zakona koji bi službeniku društvenog sektora priječio pisati u katoličkom tisku, ali znate kako je bilo, postojali su načini, mimo zakonskih, da se čovjeka onemogućiti, izbaciti iz službe ili u najmanju ruku podvrgne teškim presijama.“³¹

Citirana promišljanja Smiljane Rendić potvrđuju ne samo ograničene doseg liberalizacije u Jugoslaviji šezdesetih, nego i raširenost fenomena svojstvenog i drugim totalitarnim poredcima 20. stoljeća. Naime, francuski povjesničar i politolog Stephane Courtois pojašnjava da totalitarni poredci, u svojoj pretenziji k potpunom ovladavanju svim sferama društvenog života, nužno ne trebaju biti eksplicitno nasilni, posebno nakon što se režim učvrsti na vlasti.³² S posebnim osvrtom na komunističke poretke, Courtois upozorava da totalitarni teror može biti i „blag“:

14. siječnja 1970., 10.

30 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 9., Pismo Smiljane Rendić Ivanu Mužiću od 29. travnja 1970., 2.

31 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 6., Pismo Smiljane Rendić Ljubi Hrgiću od 16. listopada 1970., 2.

32 Courtois, „Komunizam i totalitarizam“.

„Osobito tragične epizode, poput masovnih ubojstava, kolektivnih deportacija i sustava koncentracijskih logora, koje pogađaju maštu zbog okrutnosti krvnika i broja žrtava mjerena u stotinama tisuća, štoviše u milijunima, ne smiju sakriti teror niskog zločinačkog intenziteta, omiljeni način uvođenja straha u društvo kako bi ga se bolje raščlanilo i kontroliralo. Taj ‘blagi teror’, koji ne izaziva izravno fizičku smrt, poprima klasične oblike policijske države, ali služi se i neočekivanijim i štetnijim postupcima koji pogađaju ljude u njihovom svagdašnjem, pa i intimnom životu.“³³

Drugim riječima, i strah od potencijalne represije može djelovati razarajuće na slobodnomislećeg pojedinca. Strah od potencijalne represije i drugih posljedica također je pratio i pokretanje rubrike „Mi, ovdje“.

3. Rubrika „Mi, ovdje“: nastanak i razvoj

U kontakt s uredništvom Glasa Koncila Smiljana Rendić stupila je već nakon objave njegovih prvih brojeva. Nadalje, iz prvih pisama koje je Rendić slala uredništvu Glasa Koncila razvidno je da je ona tada formirana novinarka i intelektualka obimnoga znanja. Spremno je onovremenom uredniku Vladimiru Pavliniću davala konkretne savjete kako novi katolički dvotjednik učiniti boljim, profesionalnijim i uspješnijim među tadašnjom vjerskom javnošću.³⁴ No njezine početne kritike i prijedlozi Glasu Koncila, u kojima nije nedostajalo oštine, u uredništvu nisu uvijek bile dočekivane blagonaklono. Urednik Glasa Koncila, Vladimir Pavlinić, tako je u jednoj prigodi odgovorio Rendić na njezine kritike:

„Zar se ne bi vlastita osoba mogla afirmirati i prezentirati na neki skromniji način? Kad ste u pismu uz poslaničke članke u svemu tome dostigli kulmen, zaista ste nas naveli na zaključak da se s Vama, nažalost, nećemo moći mirno ni normalno sporazumijevati. Svojim ste pismima pokazali da se s Vama naprosto ne može ni o čemu nimalo razgovarati, jer Vi sve znate, jer ste o svemu mnogo razmišljali, jer ste dobivali takva i tolika priznanja od tih i tih autoriteta...“³⁵

U odgovoru Pavliniću, Rendić je ipak ublažila stav. Štoviše, u početnoj je korespondenciji Uredništvu uputila i nekoliko gesti ohrabrenja listu koje će Pa-

33 *Isto*, 168-169.

34 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 24. listopada 1963.; Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 29. listopada 1963.; Arhiv Glasa Koncila, Rendićkine bilješke od 19. i 20. studenog 1963. za uredništvo Glasa Koncila uz broj 3. i 4. Glasa Koncila iz 1963.

35 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Vladimira Pavlinića Smiljani Rendić od 1. siječnja 1964., 2.

vlinić godinama kasnije isticati kao važan vjetar u leđa skupini svećenika-novinarica koja je podizala novopokrenuti *Glas Koncila*.³⁶ Rendić je u spomenutom odgovoru Pavliniću napisala:

„Vi meni jeste pisali da se ne osjećate sposobnim za novinarstvo, ali to još ne znači da i stvarno jeste nesposobni, i kad sam Vas pokušala u to razuvjeriti, učinila sam to imajući u vidu izvjesna svoja novinarska i ‘poslovnotajnička’ iskustva sa svoga radnoga mjesta, koja su prilično slična Vašem slučaju. Ja sam naime vidjela svojih kolega i suradnika svoga lista (misli na časopis *Pomorstvo*, op.a.) koji su uvjereni da kao novinari ne vrijede ništa, a zapravo pišu stvari bolje i korektnije od izvjesnih trostrukih doktora kojima ja moram ispravljati rukopise... Vraćajući se Vašem listu i Vama u njemu, ja sam u tom listu ispod svih njegovih ‘povoja’ osjetila novine (podvukla S. R.), a novine može praviti samo onaj koji ima (podvukla S. R.) nerva za novinara, bez obzira je li u to lično uvjeren ili ne. To ja o toj stvari mislim i danas.“³⁷

Rendić je s Glasom Koncila počela surađivati ne samo kao formirana novinarka i intelektualka, nego i kao osoba koja je prethodno u životu u više navrata iskusila djelovanje komunističke represije. Uzrok su bila njezina vjerska uvjerenja koja je deklarirala javno. Zbog njezina angažmana u društvu „Domagoj“ u Splitu, još za vrijeme trajanja Drugoga svjetskoga rata, u školskoj godini 1944./1945. onemogućen joj je upis u viši razred škole te je morala ponavljati razred.³⁸ Nekoliko godina nakon toga, nakon smrti njezina oca koji je bio istaknuti zagovornik politike HSS-a i Stjepana Radića, zajedno s majkom bila je istjerana iz stana i ostala je i bez kakvih sredstava pa nije mogla niti nastaviti školovanje.³⁹ U Splitu se zaposlila u Jugovinilu, no 1953. godine ponovno je bila suočena s pritiskom režima jer je javno progovorila protiv pokušaja poistovjećivanja katolicizma i fašizma.⁴⁰ Godine 1958. preselila se u Rijeku jer je

36 Usp. Burilović Crnov, „Smiljana Rendić: Katolička novinarka i pratiteljica Drugoga vaticanskoga koncila“, 481.

37 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 4. siječnja 1964., 2.

38 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić: Katolička novinarka i pratiteljica Drugoga vaticanskoga koncila“, 36-37.

39 „Umrkla Smiljana Rendić, najistaknutija hrvatska katolička novinarka svih vremena“, *Glas Koncila*, 5.6.1994., 1.

40 Tu epizodu iz svoga života Rendić opisuje u pismu Vladimiru Pavliniću u kojem odgovara na optužbe za „neofašizam“ u njezinim tekstovima. Naime, Pavlinić je Rendić prenio kritike koje su ju optuživale da preko *Glasa Koncila* u izvještajima o papi Pavlu VI. širi stavove „talijanske neofašističke štampe“ (usp. Arhiv Glasa Koncila, Pismo Vladimira Pavlinića Smiljani Rendić od 22. veljače 1964, 1). U odgovoru, Rendić je, među ostalim, Pavliniću napomenula da bi izvorima takvih kritika trebalo spomenuti i sljedeću njezinu biografsku

počela pisati za *La Voce del Popolo*, no i odatle je otjerana jer je prepoznata kao „klerikalka“.⁴¹ No, tri godine nezaposlenosti, između 1955. i 1958. za Rendić su dotada bile najteže posljedice djelovanja komunističkog totalitarizma. O tome je najotvorenije pisala u svojoj osobnoj korespondenciji sa splitskim franjevcem Stankom Romcem. U pismu iz 1965., dakle u vrijeme dok je objavljivala priloge u rubrici „Mi, ovdje“, Rendić piše Romcu:

„Ja u Split ne dolazim i neću doći. Split je meni gorak i težak, previše sam u njemu propatila. Ne pretjerujem Pater: napatila sam se u Splitu i crne gladi, gladi koja me jednog jezivog dana 1956. prisilila da potražim otpadak jela u kanti za smeće mojih sustanara. A ne jednom nisam ništa okusila četiri, velim četiri dana, osim vode i malo soli bez kruha. Bilo je to u vrijeme kad sam kao ‘narodni neprijatelj zatrovan religijom’ (tako su mi to drugovi bili formulirali) bila bez posla tri godine, bez savršeno ikakvih sredstava za život. Jedini novac koji sam vidjela bilo je tada 2500 dinara svaka dva mjeseca, novac koji su mi plaćali za četvrt litre moje krvi što sam davala na transfuzionoj stanici (...) Nitko nije shvatio (...) da su lak na noktima i ruž na usnama moja očajnička borba za vlastito dostojanstvo, borba da ne potonem u moralnu bijedu i zapuštenost kad sam već pala u materijalnu (...) Gladna da mi se od gladi maglilo pred očima i da mi se činilo da lebdim mjesto da hodam, ja sam lakirala nokte i ružirala usne i skrupulozno dizala octom, toplom vodom i vrućim glačalom sjaj starosti sa svoje jedine haljine, sašivene od zadnje dobre haljine moje pokojne mame, i sa svog jedinog kaputa, sašivenog od obojene vojničke deke iz El Shatta, ali dobro sašivenog. NISAM DALA DA ME BIJEDA POBIJEDI, i zato sam činila sve to. Činila sam time zapravo isto ono što je činila jedna gospođa u konclorogoru, par metara od gasne komore, kad je svaki dan, propisno i odlučno, čistila svoje jedine cipele“.⁴²

Zbog straha od potencijalne režimske represije rubrika „Mi, ovdje“ skoro je završila u ladicama zaborava. Naime, prvi kojem se s prijedlogom rubrike i njezinim sadržajnim konceptom javila bio je urednik novopokrenutog Glasnika sv. Antuna Padovanskoga, franjevac Ivon Ćuk. U pismu Lavu Znidarčiću iz 1964.

rticu: „Recite im da ja ni komunistima nisam dopustila da mi moj katolicizam identificiraju sa fašizmom i da sam, kad su to 1953. pokušali, vrisnula pred samom Upravom državne bezbednosti i tražila i dobila javnu satisfakciju protiv takve klevete!“ (usp. Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 24. veljače 1964., 1).

41 „Umrta Smiljana Rendić, najistaknutija hrvatska katolička novinarka svih vremena“, *Glas Koncila*, 5. 6. 1994., 1.

42 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 11, Pismo Smiljane Rendić Stanku Romcu od 31. ožujka 1965., 3.

Rendić navodi da je urednik Ćuk prvi njezin reportažni tekst tipa „Mi, ovdje“ držao neobjavljenim tri mjeseca, a drugi je objavio u Glasniku, ali kako je kazala, „nemilo iskasapljen“.⁴³ U istom pismu Rendić je navela da je u takvom nesigurnom ozračju p. Ćuk bio primoran osobno pitati zagrebačkog javnog tužioca je li opasno uopće objavljivati tekstove takve vrste.⁴⁴

No uredništvo Glasa Koncila ipak je odlučilo objavljivati tekstove tipa „Mi, ovdje“ i započelo je suradnju sa Smiljanom Rendić. Ona je ujedno i predložila osnovni koncept rubrike, kao i njezin naziv: osim „Mi, ovdje“, drugi prijedlog naziva rubrike bio je „Profili“.⁴⁵ Prvi njezin prilog u rubrici „Mi, ovdje“ bio je naslovljen „Čovjek koji je podnio misu“ u drugom siječanjskom broju Glasa Koncila 1964. godine.⁴⁶ Rendić je tada izabrala i svoj pseudonim – „Berith“ – hebrejsku riječ koja označava Savez između Boga i čovjeka, a njezin je pseudonim postao njezino svojevrsno novo ime. Naime, kolege i suradnici u Glasu Koncila Rendić su najčešće oslovljavali kao „Madame Berith“.⁴⁷ Uz suradnju s Glasom Koncila, šezdesetih je kratko vrijeme usporedno pisala i za *Glasnik sv. Antuna Padovanskoga*.⁴⁸

Rendić je u rubrici „Mi, ovdje“ na novinarski način oslikavala sudbine ljudi koje je susretala. Povod njenom pisanju bili su i događaji iz njezina ranijeg života, pa i djetinjstva, a nadahnuće je za rubriku „Mi, ovdje“ dobivala i iz razmjene pisama sa svojim suvremenicima.⁴⁹ Među pisanom ostavštinom Smiljane Rendić koja se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, moguće je pronaći i mnoštvo pisama u kojima su se čitatelji Glasa Koncila sa svojim sudbinama i događajima iz života javljali uredništvu lista. Prema kojoj je metodologiji pisana rubrika „Mi, ovdje“, može se doznati i iz pisma koje je Smiljana Rendić poslala uredniku Glasa Koncila Živku Kustiću 1978. godine:

„Vi znate da ja nikad ne bih uzela anonimno pismo za podlogu svoga javnog pisanja. Kad sam prije više od deset godina, pisala one crtice ‘Mi, ovdje’ u GK, podloge su mi bile ili moja osobna iskustva, ili pisma čitatelja potpisana punim

43 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 15, Pismo Smiljane Rendić Lavu Znidarčiću od 21. listopada 1964., 4.

44 *Isto*.

45 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 9. siječnja 1964., 2.

46 Berith (Smiljana Rendić) „Čovjek koji je podnio misu“, *Glas Koncila*, 26. 1. 1964., 8.

47 „Umrla Smiljana Rendić, najistaknutija hrvatska katolička novinarka svih vremena“, *Glas Koncila*, 5. 6. 1994., 1.

48 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 25. siječnja 1964., 3.

49 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva“, 61.

imenom i adresom, ili pisma svećenika koji su jamčili i za osobe i za istinitost iznesenih događaja. Nikad nisam napisala takvu crticu na temelju pisma nepoznate i nepotpisane osobe.⁵⁰

Kao što je razvidno iz citiranog dijela pisma Kustiću, Rendić je i sama također svoje tekstove u rubrici „Mi, ovdje“ doživljavala kao novinarsku vrstu. U nekim je svojim pismima o tim tekstovima govorila i kao o reportažama.⁵¹ Međutim, Rendić, kao osoba koja je u odnosu na vrijeme izlaženja rubrike „Mi, ovdje“ relativno nedavno iskusila „blagi teror“ jugoslavenskog režima, strahovala je da bi i ljudi o kojima piše mogli zbog svojih vjerskih uvjerenja biti suočeni s potencijalnim režimskim presijama. O tome je pisala uredniku Glasa Koncila Vladimiru Pavliniću 1964. godine:

„Don Vlado, ja tu pišem o ljudima koji vjeruju u Boga ili se muče upravo zato što im je život bez vjere u Njega pust i nepotpun; ja tu pišem o ljudima koji šalju djecu na vjeronauk. Vi možda ne znate, ali ima svijeta koji je bio pozivan na razgovor na izvjesna ne pre ugodna mjesta zato što šalje djecu na vjeronauk i posjećuje vjeroučitelja. Nije nemoguće da moja javna, štampana tvrdnja o tome kako svi ti ljudi o kojima pišem stvarno postoje urodi pitanjima izravno meni: tko su ti ljudi? kako se zovu? gdje rade? i slično. Pitanjima postavljenim baš sa strane spomenutih ne pre ugodnih i ne bezazlenih mjesta. Don Vlado, ja znam za slučaj da je jedno dijete igralo ulogicu u jednom vjerskom komadu davanom u jednoj crkvi, i da je njegovo ime samo zato debelo zapisano u izvjesnu evidenciju. Ja znam za slučaj čovjeka koji je samo en passant rekao da je jedan vjerski red sposoban u odgajanju mladeži, pa je i slučajno saznato ime toga čovjeka zapisano u istu evidenciju. Ja imam hrabrosti za sebe, ali samo za sebe, Velečasni: ja ne smijem, ja nemam prava izlagati mogućnosti eventualne kušnje ljude o kojima pišem. A to bi se moglo dogoditi ako javno ustvrdim da ih nisam izmislila.“⁵²

Zbog tog straha Rendić je u tekstovima „Mi, ovdje“ trebala upregnuti i izvjesnu dozu svoje književne umještosti i imaginacije da bi „zamaskirala“ stvarne identitete ljudi o kojima je pisala. Otuda dolaze i novelistički i književni elementi rubrike „Mi, ovdje“.⁵³ Nadalje, Smiljana Rendić bila je uz svoje novinarske vje-

50 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Živku Kustiću od 15. travnja 1978., 1.

51 Usp. HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 6., Pismo Smiljane Rendić Vjenceslavu Glibotiću od 29. lipnja 1965.

52 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 23. srpnja 1964., 1-2.

53 Primjerice, kako je stvarala identitete protagonista svojih tekstova u rubrici „Mi, ovdje“, Rendić opisuje u jednom od pisama uredništvu Glasa Koncila: „Mirjanino ime dakako nije pravo, kao ni ime maloga: uzela sam prva imena koja su mi pala na pamet. Osim toga skinula sam malom tri godine i ‘brisala’ Mirjaninu sestru, koja joj je također na teretu - a da

štine i darovita u književnom stvaralaštvu. Privatno se bavila pjesništvom, plod čega je i prethodno spomenuti sonetni vijenac „Molitva za milost slova“.⁵⁴ Rendić je i u privatnoj komunikaciji pokazivala iznimno poznavanje književnosti pa je stoga i često citirala hrvatske književnike i pjesnike napamet. Posebno je voljela Dantea i njegovim je stihovima komentirala različite životne pojavnosti.⁵⁵ Prema nekim poznavateljima stvaralaštva Smiljane Rendić, njezin je unutarnji habitus bio pjesnički.⁵⁶ Stoga se i na tragu navedene rubrike „Mi, ovdje“, čije je tekstove prožimao duh Evanđelja i Drugoga vatikanskoga koncila, koji se htio komunicirati ne samo ondašnjim vjernicima, nego i onima koji nisu vjerovali,⁵⁷ može tumačiti ujedno i kao djelo katoličkog novinarstva, ali i kao književnost kršćanskoga nadahnuća. Rubriku „Mi, ovdje“ moguće je svrstati između Rendićkina bogatoga novinarskoga stvaralaštva i njezina manje poznatog književnog djelovanja.

4. Uzorak i metodologija istraživanja

U većini od osamdesetak tekstova objavljenih u rubrici „Mi, ovdje“ Rendić zapravo i nije izlazila iz tadašnjih strogo određenih granica pisanja vjerskog tiska koje je odredio komunistički režim. Kako je opće poznato, te su se granice svodile na zamisao da bi se vjerski tisak trebao isključivo baviti tumačenjem vjerskih pitanja. No u nekim je priložima rubrike, otvarajući pitanja poput uloge katoličke Crkve u društvu ili javnog svjedočenja vjere, ušla i u područje koje je onovremeni režim mogao nazvati i politizacijom vjere. Takvi su tekstovi u fokusu istraživačkog dijela ovoga rada.

Iz ukupnog korpusa rubrike „Mi, ovdje“ koji čini osamdesetak tekstova objavljenih u razdoblju između 1963. i 1967. godine u *Glasi Koncila*, izdvojeno je deset tekstova Smiljane Rendić koji se mogu čitati u kontekstu doprinosa pomicanju granica slobode javne riječi sredinom šezdesetih u komunističkoj Hrvatskoj. U svakom od spomenutih tekstova nalaze se teme ili pitanja o kojima se u javnosti ili nije moglo uopće raspravljati ili je prostor za raspravu o njima bio prilično sužen, ograničen samo na one stavove i gledišta koja je dozvoljavao komunistički

se ‘slučaj’ teže identificira“. Usp. Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 30. siječnja 1964., 5.

54 „Umrula Smiljana Rendić, najistaknutija hrvatska katolička novinarka svih vremena“, *Glas Koncila*, 5.6.1994., 1.

55 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva“, 68.

56 Vladimir Lončarević, „Smiljana Rendić – ‘Izlazak iz genitiva’“, *Glas Koncila*, 27.10.2013., 25.

57 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva“, 61.

režim. U većini analiziranih tekstova sporne teme iz domene odnosa katoličke Crkve i jugoslavenske države te svakidašnjeg života vjernika u ateističkom poretku Rendić je izricala najčešće neizravno pa je njezine poruke trebalo čitati i „između redaka“, dubljom analizom i širom povijesnom kontekstualizacijom. Dodatna je specifičnost Rendićkinih tekstova u rubrici „Mi, ovdje“ i u činjenici da se oni ne mogu žanrovski jedinstveno definirati. Naime, riječ je o tekstualnim priložima u kojima se može prepoznati i elemente novinarskog teksta i one književnoga teksta. Sve navedene posebnosti uvjetovale su i izbor središnje istraživačke metode u ovom radu. Prikladnom se stoga pokazala kvalitativna analiza sadržaja.

Analiza sadržaja istraživačka je tehnika koja omogućava sustavnu iskustvenu evidenciju simboličkog komuniciranja.⁵⁸ Njezina je prednost i u mogućnosti kontroliranoga i postupnog analiziranja materijala.⁵⁹ Metoda analize sadržaja najčešće se koristi u istraživanjima u kojima se komunikacijski sadržaj nastoji preciznije opisati pa se unutar te namjene analizom sadržaja može odgovoriti i na pitanja što se komunicira i kako se nešto komunicira.⁶⁰ U tom smislu istraživač može proučavati neposredne karakteristike sadržaja poruke, a sam sadržaj poruke istraživača može voditi i do spoznaja o osobinama tvorca poruke.⁶¹ Nadalje, društveno-humanistička istraživanja često se susreću ne samo s verbalnim, nego i s neverbalnim simboličkim ponašanjima, a kvalitativne istraživačke metode pružaju analitički pristup za takve vrste ponašanja.⁶² Na tom je tragu za kontekst ovog istraživanja važno napomenuti da se metodom kvalitativne analize sadržaja može interpretirati ne samo ono što je izrijekom zapisano, nego i poruke koje se skrivaju „između redaka“ određenoga teksta.

5. Rezultati i rasprava rezultata istraživanja

5.1. Suživot vjernika i ateista u praksi

Spomenuto „zatopljenje“ politike jugoslavenskog režima bilo je vidljivo i u javnim dijalozima između prominentnih katoličkih i marksističkih intelektualaca. Dijalozi između katoličkih i marksističkih mislioca bili su sredinom šezdesetih popularni i u drugim komunističkim zemljama, ali i u ostatku

58 Halmi, „Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima“, 275.

59 *Isto*.

60 Milas, „Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima“, 503.

61 Halmi, „Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima“, 283.

62 *Isto*.

svijeta.⁶³ Međutim, „obični“ su se ljudi mogli teško poistovjetiti s razinom rasprava i znanjima koja su se razmjenjivala u takvim kontaktima. Smiljana Rendić je privatno, što potvrđuje njezina osobna korespondencija, bila vrlo suzdržana, pa i oštra prema dijalogu katoličkih intelektualaca s prominentnim marksistima.⁶⁴ Svoju viziju dijaloga i suživota između vjernika i ateista ponudila je i u rubrici „Mi, ovdje“.

Kako je ranije spomenuto, tekst „Čovjek koji je podnio misu“ bio je prvi prilog Smiljane Rendić objavljen u novopokrenutoj rubrici „Mi, ovdje“.⁶⁵ Prilog je tematizirao Rendićkin susret s poznanikom u Rijeci, koji se dogodio na Božić 1962. godine. U pismu uz koje je redakciji poslala tekst budućeg članka „Čovjek koji je podnio misu“, Rendić je uredniku *Glasa Koncila* Pavliniću izrazila i nekoliko nesigurnosti: *Glas Koncila* dotada nije objavljivao takvu vrstu priloga, a Rendić nije bila upoznata sa stavovima ostatka uredništva i hoće li ono biti skloni njezinim reportažama toga tipa.⁶⁶

Radnja priloga „Čovjek koji je podnio misu“ odvija se u predvečerje, u središtu Rijeke. Berith čitateljima prepričava susret i razgovor s čovjekom, njezinim poznanikom kojeg je upoznala na poslu. Poznanik je prvi započeo razgovor, no već je sami početak teksta otvorio temu odnosa vjere i ateizma:

„– Dobra večer. I Vi ste večeras sami.

– To nije isto, pariram ja. Vi lutate ulicama a ja nekamo idem.

63 Krišto, „Stoljeće naroda i Crkve: Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću“, 562.

64 Smisao dijaloga kršćanskih teologa s marksističkim intelektualcima pitanje je koje se često javlja u Rendićkinjoj osobnoj korespondenciji s njezinim suvremenicima. Primjerice, u pismu Ivanu Mužiću iz listopada 1969., Rendić izražava velike skepse prema takvoj vrsti dijaloga. Tvrdila je da u tom procesu postoji opasnost da katolički intelektualci postanu „poputčici“ marksizma. Rendić je u tom smislu bila prilično oštra: „Izraz ‘utili idioti’ možda Vam nije nepoznat. Nastao je taj izraz prije desetak godina u Italiji, a označuje kršćane (prvenstveno katolike) koji hoće da budu poputčiki marksizma, na liniji teze da je ‘u marksizmu sve istina i samo jedna laž: ateizam, pa ukloniti tu laž znači preobraziti marksizam u autentično kršćanstvo’ (...) Čini mi se da je taj izraz ‘utili idioti’ za takve poputčike skovan upravo među talijanskim marksistima. Izraz je strahovito istinit; jer praktički se događa ovo: ti ‘kristomarksisti’ prihvaćaju od marksizma i njegovih praktičnih ostvarenja sve osim ateizma (podvukla S. R.), dok marksisti ne prihvaćaju od kršćanstva stvarno ništa (podvukla S. R.). Marksist koji nešto od kršćanstva stvarno (podvukla S. R.) prihvati više nije pravovjeran marksist. Drugim riječima: ‘dijalog’ ideja (podvukla S. R.) moguće je s hereticima marksizma, ne s pravovjernim marksistima, pri čemu nije na odmet imati na umu da nijedna marksistička hereza nigdje nije na vlasti. (Usp. HR-NAZg, Ostavština Smiljane Rendić, kut. 9, Pismo Smiljane Rendić Ivanu Mužiću od 22. listopada 1966., 3).

65 Berith (Smiljana Rendić) „Čovjek koji je podnio misu“, *Glas Koncila*, 26.1.1964., 8.

66 Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić uredniku *Glasa Koncila* Vladimiru Pavliniću od 10. siječnja 1964., 1.

– Kako znate, da ja samo lutam ulicama?

– Jer hodate vrlo neangažirano.

On se smije:

– A kamo Vi idete?

– Na misu.

– Da, veli on a smijeh mu se gasi kao žigica. Danas je Božić. Neizdrživo.

– Što je neizdrživo?

– Božić. Božić čovjeka bez obitelji i bez vjere.⁶⁷

U javnosti društva koje je živjelo pod komunističkim, a time i ateističkim režimom, preko Glasa Koncila i rubrike „Mi, ovdje“, Rendić je tematizirala i razornu sliku ateizma i njegovih posljedica za pojedinca, što se zasigurno nije moglo pronaći u onovremenim „svjetovnim“ medijima u Hrvatskoj ili u ostatku Jugoslavije. Berithin sugovornik opisuje kako izgleda njegov Božić:

„Kad imaš obitelj, možeš nekako i bez vjere: izivljuju se običaji, osjećaš da si ipak u nečemu ukorijenjen, da nisi list na vjetru. Ali kad više nema ni vjere ni obitelji... Ostaju samo sjećanja, uspomene na vrijeme kad je sve to još postojalo. Ne misli se na to cijelu godinu. A onda dođu ovi blagdani i razbijaju te na komade.“⁶⁸

Berith svoga sugovornika poziva da s njom pođe u crkvu, na misu, što on ne prihvaća, ponavljajući svoje ateističke stavove.⁶⁹ Berith ipak razotkriva i neke površnosti u stavovima svoga sugovornika:

„Premalo ste vi o Njemu razmišljali i premalo o Njemu učili a da biste znali da u njega vjerujete ili ne. Jeste li ikad pomislili da je On jedini za kojega uvijek postojite?“⁷⁰

Berith svog sugovornika još jednom nagovara da pođe na misu. A sugovornik se razotkriva ne samo kao čovjek koji ne gaji vjerske osjećaje, nego i kao partizanski borac:

„ – Već sam Vam rekao, teško mi je podnijeti ove dane i ovako.

– Prestanite se igrati egzistencijalizma, to je staromodno i strašno provincijski, kažem ja. Ili zar zaista nemate hrabrosti da podnesete jednu misu?

– Idite dovruga, veli on nervozno. Ja imam nekoliko medalja za hrabrost.

– Bravo. Samo se ne pokušavajte izmicati. Znae Vi dobro da jedna misa može biti teža od divizije tenkova. Niste o tome razmišljali, ali znate.“⁷¹

67 Berith (Smiljana Rendić) „Čovjek koji je podnio misu“, *Glas Koncila*, 26.1.1964., 8.

68 *Isto*.

69 *Isto*.

70 *Isto*.

71 *Isto*.

Rendićkin sugovornik ipak odlazi na misu. Štoviše, posebno ga je dojmila liturgija u riječkoj katedrali, kao i propovijed onovremenog riječkoga biskupa čije ime Rendić ne spominje izrijeком u tekstu.⁷² „Ovaj gađa ravno u srce“, priznaje Rendićkin sugovornik.⁷³

„Čovjek koji je podnio misu“ među priložima rubrike „Mi, ovdje“ analiziranim u ovom radu otišao je najdalje u pomicanju granica slobode javne riječi. Naime, Rendić putem lika „Berith“ i njenog sugovornika u javnosti aktualizira pitanje javnoga svjedočenja vjere. Iz priloga vrlo jasno proizlazi da katolička Crkva nije zatvorena sekta te da su kršćani pozvani djelovati i izvan Crkve, u gradu, na ulici, u svom radnom okruženju i „izvan sakristije“, premda su jugoslavenski vlastodršci, nastojeći ograničiti djelovanje katoličke Crkve, upravo pogrdno govorili da Crkvu treba zatvoriti u sakristiju. Rendić upozorava i na površnosti ateizma. Otvara i pitanje povratka u Crkvu onih ljudi koji su se uslijed različitih životnih okolnosti udaljili od Crkve. Rendić je u tom tekstu uspjela na misu dovesti ateista i to ne bilo kakvog, već partizanskog borca, nositelja važnih vojnih odličja. Prisutnost takve tematike na stranicama visokotiražnoga lista u onovremenom je medijskom ozračju bila doista bez presedana.

Dijalog vjernika i ateista Rendić je tematizirala i u prilogu „Diskusija u prvi petak“ u veljači 1964. godine.⁷⁴ No za razliku od teksta „Čovjek koji je podnio misu“, Rendić u toj raspravi nije „moderator“, nego svojevrsni promatrač. Naime, Berith slučajno ulazi u ured u kojem je u tijeku gorljiva rasprava o ulozi religije u životu suvremenoga čovjeka. Rendić opisuje:

„Sjedam u naslonjač i čekam da završe. Doktor L. Sjedi kraj peći, doktor N. hoda po kancelariji, Igor stoji do prozora i mirno puši.

– Nećete mi valjda reći da ste danas bili i na svetoj misi, ceri se doktor N.

– Bio sam, veli blago doktor L.

– Možda i na svetoj pričesti? Danas je prvi petak u mjesecu, pobožni katolici idu svakog prvog petka u mjesecu na svetu pričest u čast Presvetoga Srca Isusova, ne?

– Ne svi, jer to ne moraju, kaže vrlo blago doktor L. Ja sam bio.

Doktor V. diže glavu od pravilnika:

– Otkud ti znaš za neke prve petke, do vraga? Ja sam mislio da za to danas zna samo moja baba.

72 To bi trebao biti biskup Viktor Burić.

73 Berith (Smiljana Rendić) „Čovjek koji je podnio misu“, *Glas Koncila*, 26.1.1964., 8.

74 Berith (Smiljana Rendić) „Diskusija u prvi petak“, *Glas Koncila*, 23. 2. 1964., 8.

– I moja žena! Srđi se doktor N. Ona svakog prvog petka trči na pričest – dobro, ona je konačno žensko, žene teže napuštaju te bedastoće. Pogotovo kad su odgojene od onakvog bigotnog čudovišta kakva je moja punica! Ali vi, okreće se opet doktoru L. Ja naprosto ne pojmim kako vi s takvom naobrazbom možete uopće vjerovati! I još ići na misu i na pričest, kao da uopće niste odrasli!⁴⁷⁵

Međutim, u obranu doktora L. uključuje se poznanik Berith, mladi pravnik Igor. On upućuje na to da uzrok vulgarnog podcjenjivanja vjerskih osjećaja nije u visokoj naobrazbi, dobrom poznavanju stvarnosti i prirodnih zakona, nego upravo suprotno, u manjku znanja, prije svega u slabom poznavanju vjerskih pitanja. Riječima lika Igora Rendić poručuje:

„Vi ste doktoru L. dobacili da ide na misu i na pričest kao da još nije odrastao. A ako ovdje ima netko tko u vjerskom pogledu nije odrastao, onda ste to vi... Vi se čudite doktoru L. kako sa svojim doktoratom još može vjerovati: čudite se zato što Boga još uvijek zamišljate kao starca s bijelom bradom koji sjedi na oblaku. Ja i doktor L. odrasli smo u svojoj vjeri i vjerujemo u Boga koji jest, u Boga Stvoritelja, otkupitelja i Prosvjetitelja po nauci Njegove Crkve. Vi se toj nauci nikad niste približili poslije pučkoškolskog katekizma, koji ste kao i većina djece površno slušali i brzo zaboravili. Mjesto njegovih jednostavnih, ali jasnih pouka ostala vam je u glavi samo maštovita dječja predodžba o bjelobradom starcu na oblaku.“⁴⁷⁶

U nastavku priloga Rendić likom Igora izravno dotiče i pitanje odnosa razuma i vjere:

„– Ma idite, molim vas, odmahuje rukom doktor N. i pali novu cigaretu. Što bih morao studirati teologiju da bih s vama mogao govoriti? Kao da zdrav razum nije dosta!

– Ne maskirajte pojmove, doktore, kleše Igor. Zdrav razum mora poznavati ono što ima da prosudi. Vi o vjeri ne znate više ništa. A zauzimati stav protiv nečega što se ne poznaje nije, upravo, razumno.

– Teško je govoriti s fanaticima, sliježe ramenima doktor N.

– Još je teže govoriti s onima koji ne znaju i neće da upoznaju što je zapravo ono zbog čega nas zovu fanaticima, veli Igor...“⁴⁷⁷

Temeljno nepoznavanje vjerskih pitanja kao uzrok podcjenjivanja vjerskih uvjerenja i, općenito, antagonizma prema vjernicima bilo je u fokusu Rendićki-

75 *Isto.*

76 *Isto.*

77 *Isto.*

na priloga „Četiri dječaka u vagonu“, objavljenom u božićnom dvobroju *Glasa Koncila* 1965. godine.⁷⁸ Protagonisti ove Rendićkine crtice u rubrici „Mi, ovdje“ četiri su dječaka koji putuju vlakom u Bosni. S njima je u kupeu i čovjek koji, nakon što opsuje, ne priznaje dobronamjernu opomenu četiriju pobožnih dječaka da psovanje nije primjereno.⁷⁹ No taj Rendićkin prilog nije nikakav „traktat“ koji se iz pozicije katoličkog ćudoređa zgraža nad fenomenom psovanja. Naprotiv, Rendić iz verbalnog nadmetanja četiriju dječaka i odraslog čovjeka u kupeu, čitatelje vodi do pitanja odnosa vjere i učenosti. Berith piše:

„– Čekajte dok pođete dalje u školu – reče psovač.

– Pa onda? – dignu nos najstariji – Čekat ćemo i poći ćemo dalje u školu. I?

– I vidjet ćete. Nauka ruši religiju.

– Što ste vi pametni – zavrti glavom najstariji – Nauka ruši religiju, a ova-
mo psujete Boga. Pa što Ga psujete kao da postoji, ako vam je nauka srušila
religiju?

– Opet ti s tom psovkom – reče čovjek – To se samo tako kaže, a ti ćeš vidjeti
već kako nauka ruši religiju.

– Ma nemojte – reče najstariji oponašajući prijašnji čovjekov izraz – Recite
vi meni, kad smo već na nauci i učenosti, jeste li vi čitali Sveto Pismo. To sam
vas već pitao.“⁸⁰

Međutim, četiri dječaka u vagonu nisu se dala pokolebati argumentom da
znanost sama po sebi „ruši religiju“. Razgovor je došao i do pitanja vjeronauka:

„– Vjeronauk – slegne čovjek ramenima

– Vjeronauk nego šta – reče onaj od deset godina – A vi ste ga zaboravili i
govorite napamet.

– A vi govorite što vas je pop naučio“

– I tata i mama, molim – reče najmlađi

– I nitko se nije naučen rodio – reče najstariji. – A vi ste zaboravili i ono što
ste naučili

– Ma što sam to tako važno zaboravio? – reče čovjek gotovo nervozno.

– Isusa – zazvoni najmanji zvončić. – Zaboravili ste Isusa. A On se zaista
rodio i umro, i poslije tri dana uskrsnuo je i uzašao na nebo, i doći će suditi žive
i mrtve. I Vas.“⁸¹

78 Berith (Smiljana Rendić) „Četiri dječaka u vagonu“, *Glas Koncila*, 25.12.1965., 8.

79 *Isto*.

80 *Isto*.

81 *Isto*.

Sasvim svakidašnja situacija dijaloga vjernika i onih koji takve nazore ne dijele, bila je središnja tema Rendićkine crtice „Rastrgana plahta“, koja je u rubrici „Mi, ovdje“ objavljena u prosincu 1964. godine.⁸² Rendić je kasnije tvrdila da je upravo „Rastrgana plahta“ jedna od njezinih najboljih reportaža objavljenih u rubrici „Mi, ovdje“.⁸³ Protagonistica Rastrgane plahte djevojka je Desanka, nadimka Daisy, kojoj je umrla majka i koja teško prihvaća pomajku. Štoviše, razlike među njima tim su veće jer je njezina pomajka Milka vjernica, a s vjerskim se nazorima na svijet Daisy isprva ne može pomiriti. Berith detaljno opisuje te razlike:

„Prije nego je buduća maćeha imala prvi put doći k njima, jedno popodne otac reče:

– Daisy, ona nosi križić na lančiću. Nemoj za to zapeti, molim te. Ona je pobožna. Ide u crkvu i ozbiljno je uvjerenjena u te stvari. Nemoj je povrijediti u tome, je li da nećeš?

– Ah, ona je od onih ‘navijeke’, reče Desanka. Još i to. Ali ne brini tata. Što se mene tiče, može nositi oko vrata i fetiš plemena Lulua“.⁸⁴

Većinu teksta Berith opisuje odnos između Daisy i njezine pomajke kao neku vrstu „zamrznutog sukoba“. No sukob kulminira u dijelu teksta u kojem pomajka Milka želi od stare plahte napraviti krpu za pranje prozora, ali nije znala da je to plahta koju je Desankina majka rastrgala u trenutku smrti. Rendić taj sukob opisuje:

„– Vi od ovoga nećete učiniti ništa.

Bila je blijeda kao platno u njezinim rukama, i maćeha se uplaši i od toga bljedila i od Desankina glasa:

– Što ti je zaboga?

Djevojka se nagne preko stola i reče gušeći se, kao da izbacuje krv iz pluća:

– Što mi je, jelte? To mi je da je ovu plahtu moja mama trgala rukama dok je umirala! Znete li vi što trčite na misu svako jutro, vi koji ne jedete meso u petak, vi koji prevrćete krunicu, vi koji mislite da ste s misom i krunicom i ribom u petak sve riješili, znate li vi što znači umirati od raka, umrijeti u groznim mukama i svršiti pod zemljom s crvima u očima?“⁸⁵

Međutim, na svojevrsni stereotip koji je izgovorila Desanka i prema kojem vjernici izuzev uskih vjerskih pitanja ne poznaju „stvarni život“, pa stoga

82 Berith (Smiljana Rendić) „Rastrgana plahta“, *Glas koncila*, 6. 12. 1964., 8.

83 Burilović Crnov, „Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva“, 62.

84 Berith (Smiljana Rendić) „Rastrgana plahta“, *Glas koncila*, 6. 12. 1964., 8.

85 *Isto*.

o stvarnom životu i nisu pozvani govoriti, Rendić u liku Desankine pomajke progovara teološkim protuargumentima:

„– Smrt na križu teža je od ijedne smrti, reče Milka... Smrt Isusa Krista, Sina Božjega, reče Milka polako. Onoga koji je uzeo na sebe sve naše bolove. Sve, Daisy. I bol tvoje mame kad je umirala trgajući ovu plahtu. I tvoj, koji ti od onda ne da živjeti. Sve je na sebe uzeo. Daisy, sve je otkupio, svemu je dao smisao. I zato ništa ne svršava s crvima u očima jer On je pobijedio i smrt... I rekao je ‘Dođite k meni svi koji ste umorni i opterećeni i ja ću vas utješiti’. Rekao je to svima Daisy. Možda je to i tvoja mama čula u svojem zadnjem času, u času kad duša ostaje sasvim sama sa sobom. I rekao je to i tebi, Daisy. I tebi“.⁸⁶

Protagonisticu te riječi nisu ostavile ravnodušnom. Rendić prilog „Rastrgana na plahta“ zaključuje Desankinim pitanjem:

„– I meni, Milka? Reče djevojka ne odmićući pogled od maćehinih jasnih očiju. I meni? Reci mi još jednom da je to rekao i meni. Reci mi Milka. Reci mi da naučim zašto ljudi kažu ‘hvaljen Isus’“.⁸⁷

Tekst „Nju treba zvati Teodora“, objavljen u ožujku 1964. godine,⁸⁸ predstavlja svojevrsno Rendićkino autobiografsko otvaranje čitateljima rubrike „Mi, ovdje“. U liku Theodore, kao i u Berithina potpitanja i zaključke, provlači se niz događaja koje je Rendić doista proživjela u svom životu.⁸⁹ Iako su njezine brojne tekstove nadahnjivale i neke epizode iz osobnog života, u rubrici „Mi, ovdje“ Rendić nije često nastupala otvoreno biografski. Osim teksta „Nju treba zvati Teodora“, jedan od tih rijetkih primjera je i njezin tekst „Obećanje oca Mateja“.⁹⁰

U tekstu „Nju treba zvati Teodora“ Rendić nastavlja tematizirati pitanje suživota vjernika i ateista u onovremenom društvu, stavljajući u fokus pitanje kršćanskoga braka i osnivanja obitelji. Protagonistica – Teodora – ne mogavši pronaći supruga koji dijeli njezina kršćanska uvjerenja, odustaje od braka. Berith to opisuje riječima:

„Često sam se i sama pitala zašto se ova divna djevojka nije udala. Sad pitam nju:

– Zašto Teodora? Znaš li barem zašto?

86 *Isto.*

87 *Isto.*

88 Berith (Smiljana Rendić) „Nju treba zvati Teodora“, *Glas Koncila*, 8. 3. 1964., 8.

89 *Isto.*

90 Berith (Smiljana Rendić) „Obećanje oca Mateja“, *Glas Koncila*, 19. 7. 1964., 5.

– Jer nisam htjela praviti kompromise, Berith. Jer sam htjela reći ‘da’ svim srcem. A za takav puni, savršeni ‘da’, nije bilo nikoga.⁹¹

No Rendić u tekstu ponovno otvara još jednu temu koja u onovremenim medijima zapravo nije imala pravo javnosti, a to je pitanje braka između vjernice i ateista te dugoročnosti takvog odnosa. Berithina sugovornica Teodora opisuje:

„– Znaš tu sam se morala boriti ne samo sa svojom mamom, nego i s nekim egzaltiranim ‘apostolskim’ mozgovima. Mama je očajna što se ne udajem, ona tvrdi da žena može živjeti u svojoj vjeri ako muž i ne vjeruje. A egzaltirani mozgovi nagovaraju me neka se udam makar i za bezvjerca ako je inače vrijedan, pa da ću ga ja ‘obratiti’. Bit će da je to moguće, ali ja sam vidjela kako to u praksi zapravo svršava. Obično muž ostane pri svojim uvjerenjima, a žena im se ovako ili onako prilagodi, a ako im se ne prilagodi, onda je to brak bez stvarne zajednice života – onda je to mučenje i ja ne bih mogla tako živjeti nikad ni dovijeka.⁹²

Spominju se u tekstu i neka Rendićkina opća mjesta iz biografije, koja je često ponavljala i u osobnim pismima koja je razmjenjivala sa svojim suvremenicima, kao što su zaposlenje u industriji nakon završetka rata, zatim rad „za kancelarijskim stolom“, ali i njezin angažman u krugu angažiranih vjernika laika u vrijeme Drugog svjetskog rata.⁹³

5.2. Otvaranje pitanja uloge predratnih katoličkih intelektualaca

Rendić u tekstu „Nju treba zvati Teodora“, svoje upoznavanje s protagonisticom priče smješta upravo u razdoblje rata, u krug mladih vjernika laika u neimenovanom gradu, koji bi, prema Rendićkinjoj biografiji, trebao biti Split. Rendić u tekstu opisuje dolazak Teodore u krug angažiranih katoličkih laika:

„Ona se nije borila samo za ljepotu svoga imena i svoga oblačenja, nego i za ljepotu sredine u kojoj bi mogla živjeti u skladu sa samom sobom. Zato se, još u petom razredu gimnazije, približila katoličkim krugovima. Prišla mi je jednog dana pod školskim odmorom, plaho i diskretno, u onoj školskoj kuti, čijem je kroju već onda znala dati jedva primjetljivi, vanredno fini ton lične otmjenosti, i

91 Berith (Smiljana Rendić) „Nju treba zvati Teodora“, *Glas Koncila*, 8. 3. 1964., 8.

92 *Isto*.

93 Usp. HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 14. Neposlano pismo Smiljane Rendić Ivanu Mužiću od 27. travnja 1970.; HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 6, Pismo Smiljane Rendić Vjenceslavu Glibotiću od 29. ožujka 1966.; HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 14., Pismo Smiljane Rendić Lojziki Ulman od 1. srpnja 1966.; Arhiv Glasa Koncila, Pismo Smiljane Rendić Vladimiru Pavliniću od 24. veljače 1964.

molila me: ‘Vi imate u jezuitskoj crkvi neke zajedničke mise. Mogu li i ja doći?’ Odgovorila sam da može, ali pitala sam je zašto želi doći. Rekla je: Htjela bih vas upoznati, možda bih s vama mogla govoriti o knjigama koje čitam.’⁹⁴

Dolaskom komunista na vlast 1945. organizacije katoličkog laikata uklonjene su s javne scene. Sva katolička društva prestaju s radom, izuzev nekolicine pobožnih društava koja su nastavila s radom, ali isključivo u prostorima crkvi.⁹⁵ Stoga je i sam javni spomen organiziranog katoličkog laikata i sredinom šezdesetih još uvijek mogao biti proglašen kontroverzom. Nadalje, Rendić u tekstu usputno spominje još jednu znakovitu epizodu:

„A nikad neću zaboraviti njezino lice na jednoj ‘večeri ruske muzike’ koju smo bili priredili. Zapravo nije bila večer nego kasno popodne, to je bilo vrijeme rata i policijskog sata... Električne veče davno nije bilo u gradu, rat je presjekao kablove. Gorjele su samo dvije svijeće, uz partituru, Ivo je svojim čudesnim prstima (onim prstima koji su stiskali krunicu dok je umirao, godinu i po kasnije, na krvavoj ratnoj cesti kod Siska) crtao lutke Rahmanjinova po zraku punom modrih sjena, tako plastično da smo ih vidjeli...“⁹⁶

Nejasno je što predstavlja „krvava ratna cesta kod Siska“. Naime, čitateljima ostaje otvoreno tumačenje je li ta cesta zapravo metafora za Bleiburg, križne puteve i niz stradanja hrvatskih vojnika i civila u proljeće i ljeto 1945. godine, neposredno nakon završetka ratnih zbivanja? Ili je samo riječ o referenci na povlačenje vojske NDH pred partizanima kod Siska, vihor u kojem se našao i Rendićkin protagonist? Ili je njezin protagonist stradao od ruku neke treće vojske? Nadalje, ako je Ivo umirao s krunicom u rukama, manja je vjerojatnost da je poginuo kao partizanski vojnik. Ivo kojeg spominje Berith, vjerojatnije je ubijen u ratu kao hrvatski vojnik. Pritom valja napomenuti da Rendić time nije činila nikakvu „prikrivenu promidžbu“ ustaštva. Osobna korespondencija Smiljane Rendić svjedoči o njezinom dosljednom antitotalitarističkom stavu. Ona je osim averzije prema komunizmu, gajila i duboku averziju prema ustaštvu i fašizmu. Štoviše, upravo je oštro zamjerala angažiranim katoličkim laicima koji su se 1941. uključili u ustaški pokret.⁹⁷

94 Berith (Smiljana Rendić) „Nju treba zvati Teodora“, *Glas Koncila*, 8. 3. 1964., 8.

95 Polegubić, „Stoljeće katoličkog laikata u Hrvatskoj“, 29.

96 Berith (Smiljana Rendić) „Nju treba zvati Teodora“, *Glas Koncila*, 8. 3. 1964., 8.

97 To je bila česta tema u Rendićkinjoj osobnoj korespondenciji. Primjerice, u pismu Radovanu Grgecu iz 1967. godine, Rendić kritizira organizacije katoličkog laikata koje u vrijeme rata nisu digle glas protiv rasnih zakona. Oštro govori i o onim vjernicima koji su se aktivno ili pasivno „solidarizirali s nakaznim endehaovskim trabantom nacizma, nacizma koji je izvorno naopako svih deset zapovijedi Božjih“. Kritizira i pojedine krugove katoličkog

Nadalje, Rendić je ustaški pokret nedvojbeno osudila i javno, i to u njezinom najpoznatijem članku – „Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod“.⁹⁸

Međutim, iz Rendićkine osobne korespondencije može se pretpostaviti s velikom sigurnošću da je Ivo kojeg spominje u rubrici „Mi, ovdje“, zapravo Ivo Ciko, Rendićkin poznanik iz splitskog kruga mladih angažiranih katoličkih laika, okupljenih oko isusovca Stjepana Poglajena. O tome je Rendić pisala u neposlannom pismu Ivanu Mužiću iz travnja 1970. godine. Rendić je o Ivi Ciki pisala:

„Svi mi iz nekadašnje Patrove Katoličke Akcije još smo živi. Poginuo je samo Ivo Ciko. (On je bio najbolji među nama, sin ugledne obitelji domagojskih seniora. Bio je rođen, čini mi se, 1922.; poginuo je koncem rata, 1945.; imao je dakle 23 godine kad je poginuo, i o njemu se zaista može reći ono što Crkva rado kaže o mladim svecima: *Brevi aetate explevit tempora multa*. Bio je to zaista jedan od najpunijih, najbogatijih života koje sam vidjela. Ivo je bio pjesnik, pisac u prozi, pisac drama, pisac eseja, slikar; i sve što ja na tim raznim poljima dao bilo je prekrasno; ali duboka ljepota njegova života nije samo u tome, nego prvenstveno i mnogo više u samom njegovu moralnom liku: Ivo Ciko bio je divno izgrađena, puna, skladna ličnost. Čini se da je pod konac života želio postati svećenik. Bio je s nama u Splitu do malo poslije dolaska ustaša u grad, u jesen 1943.; onda je otišao u Zagreb da i dalje ne gubi sveučilišne godine. U Zagrebu angažirao se u biskupijskoj Katoličkoj Akciji, ali ona je bila i ostala praktički nemoćna kraj ljutog rata Domagoja i Križara (...) U Zagrebu se Ivo našao na velikoj mucu: bio je rat, on je imao godine za vojsku; u ustašku vojnici nije htio, to je bilo samo po sebi isključeno, to je značilo izravan ugovor s đavolom; u partizane bojao se poći, ne od straha da će poginuti nego od straha da svojom borbom za oslobođenje domovine ne pridonese i pobjedi službenog antiteizma u našoj zemlji: jer Ivo je prvenstveno i totalno bio čovjek Vjere. Tako je ostao u Zagrebu, mučeći se, a onda su ga uzeli u domobrane. Bila je to više formalnost, kao i s tolikim studentima tada; Ivo nije ni stanovao u vojarni, nego kod kuće. Ali onda su, ne znam zašto, njegovu jedinicu poslali k Sisku ili Sušaku, ne znam točno. Čini se da se Ivo mogao izvući da ne ide. Ali bio je

laikata jer je njihov nacionalizam bio „romantičan, naivan, ignorantski“ (usp. HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 6, Pismo Smiljane Rendić Radovanu Grgecu od 8. prosinca 1967., 2 i 4).

98 U tom članku Rendić piše: „U doba toga rata na hrvatskom je prostoru stajao i pokušaj ustaške države: pokušaj strahovit, krvav, i potpuno pogrešan... S tim pokušajem, i osobito s njegovim zločinima, većina se hrvatske nacije nije solidarizirala“ (Usp. Rendić, „Izlazak iz genitiva ili drugih hrvatski preporod“, 424).

tada u jednoj bolnoj duhovnoj krizi (u vezi s onom mišlju da je možda pozvan u svećeništvo; nije bio u to siguran, volio je jednu djevojku), i možda je i zbog toga htio otići iz Zagreba. Na putu zaustavila ih je kolona četnika obučениh u Nijemce. Oni su Ivu ubili, ne znamo ni gdje mu je grob. Čuli smo da su ga ubili metkom a ne nožem, i da je umro mirno, moleći kronicu (...)⁹⁹

U tekstu „Vremena – to smo mi“, objavljenom u svibnju 1964. godine,¹⁰⁰ Rendić je u javnosti hrabrije aktualizirala ulogu predratnog katoličkog laika-ta te progovorila i o nemogućnosti njihove društvene afirmacije u političkom poretku uspostavljenom nakon 1945. godine. Rendić u prilogu opisuje svoj susret s poznanikom za kojeg se može sa sigurnošću pretpostaviti da je jedan od Rendićkinih poznanika iz splitskog kruga angažiranih vjernika laika okupljenih oko „Domagoja“. Berith opisuje svog sugovornika riječima:

„Prije dvadeset godina bio je kao mladi hrast na brdu, sjajan u suncu radosnih jutara. U tamnim, teškim danima zadnjih mjeseci rata njegova je prisutnost svijetlila kao veliko obećanje. Jedan stari svećenik rekao mi je o njemu jednoga od tih predvečerja, kad smo ga zajedno gledali kako prolazi kroz modre sjene u peripteru katedrale: ‘Ovo je onaj od pet talenata. Nadajmo se da ih neće zakopati’... Poslije rata izgubio se negdje u unutrašnjosti. Rat je uništio imovinu njegove obitelji, bomba mu je srušila kuću i ubila oca. Ostao je sam s majkom i tri sestre. Čula sam da se zaposlio kao referent u nekoj industriji. A znala sam da nije volio službeničko zvanje i da je kao student ponavljao kako on neće biti ‘činovnik’.¹⁰¹

Ponovno, da se ne bi prepoznalo stvarnu osobu, korisno je neposlano pismo Smiljane Rendić Ivanu Mužiću iz travnja 1970. godine. Opisujući krug angažiranih katoličkih laika u Splitu, uz Ivu Ciku, Rendić opisuje slučaj drugog poznanika čije ime u pismu ne navodi:

„Prvi od te trojice bio je Ivo Ciko: njega je Pater (misli na isusovca Stjepana Poglajena, op.a.) spremao za filozofiju. Drugi je bio onaj bivši Križar koji je sudjelovao u nabavci Patrova bicikla: njega je Pater spremao za sociologiju, taj je imao postati prvi hrvatski sociolog. A postao je pravni referent u poduzeću, sretan što se zaboravilo da je on bio Patrov učenik; sretan što to nitko barem ne spominje, jer ima čovjek ženu i djecu. Danas je odvjetnik, danas diše slobodnije, ali stari strah i njemu je još u kostima.¹⁰²

99 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 9. Neposlano pismo Smiljane Rendić Ivanu Mužiću od 27. travnja 1970., 3.

100 Berith (Smiljana Rendić) „Vremena – to smo mi“, *Glas Koncila*, 10. 5. 1964., 8.

101 *Isto*.

102 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić kut. 9. Neposlano pismo Smiljane Rendić Ivanu

Fokus priloga „Vremena – to smo mi“ na egzistencijalnoj je tematici. Iz teksta se doznaje da je Rendićkin sugovornik pretendirao na neku od „katedra svoje struke“, međutim u vihoru poratnih nedaća nije se našao na toj poziciji.¹⁰³ Jesu li uzrok velike materijalne oskudice nakon rata i obiteljska drama koju je sugovornik proživljavao ili, pak, politika novouspostavljenog režima koji istaknutim predratnim katoličkim intelektualcima nije dopuštao nikakav važniji društveni angažman, Berith ne piše otvoreno, nego ostavlja svojim čitateljima da sami donesu zaključke. Na njegove životne nedaće, Berith svog sugovornika hrabri promišljanjem Aurelija Augustina, „Vremena to smo mi“, koje je nadahnulo i naslov priloga. No kao politička aluzija mogao bi se shvatiti način kojim Rendić u tekstu aktualizira promišljanje sv. Augustina:

„– Kad je to rekao? Pita on.

– Kad su Vandali opsjedali njegov grad. Kad su ljudi njegova svijeta očajavali gledajući kako im taj svijet izmiče ispod nogu. Tada je rekao: ‘Teška vremena, strašna vremena, kažu ljudi. Ali vremena, to smo mi! Kakvi smo mi, takva su vremena!’

– Ne, kaže on. Ja se ne mogu poistovjetiti s vremenom koje me je slomilo.

– Niste izvan njega. Vi ste vrijeme. I ja. I mi svi. Vrijeme smo mi. I odgovornost je naša. I nada je naša.

– Nada u što? Pita on beznadno. Ja više ne znam što je to.

– I na to je odgovorio ovaj biskup od Hipona, u vrijeme opsade grada. Rekao je: ‘Ali čujte dakle: nebo će i zemlja proći, ali Riječ Božja neće proći!’¹⁰⁴

Posebno je znakovita posljednja rečenica u citiranom odlomku. Naime, Rendić vrlo jasno izriče kršćanski stav da niti jedna ovozemaljska vlast ili politički poredak nisu vječni te da jedina vlast u čiju vječnost i neuništivost vjeruju kršćani jest nadzemaljska vlast, Božja vlast. U kategorijama teološkog diskursa, takav Rendićkin stav mogao bi se nazvati i „proročkim govorom“. Naime, na neki je način poručila i da komunizam ima svoj rok trajanja i da će u nekom dijelu povijesti doći i njegov kraj. No da će taj kraj doživjeti već za svoga života, Rendić nije očekivala u razdoblju dok je ispisivala rubriku „Mi, ovdje“. To se može doznati iz uvida u njezinu osobnu korespondenciju iz tog vremena. U jednom od svojih pisama iz 1968. godine, ocjenjujući ozračje popuštanja priti-

Mužiću od 27. travnja 1970., 5.

103 *Isto.*

104 *Isto.*

ska nad Crkvom nakon potpisivanja Protokola iz 1966. godine,¹⁰⁵ Rendić uz niz pitanja koje je proces „zatopljenja“ politike prema Crkvi ostavio otvorenima usputno piše i o širim političkim prilikama: „Ova situacija nije trenutna, još će dugo trajati, svakako dulje od našeg života.“¹⁰⁶

5.3. Ateizacija školskog sustava

Radnja priloga „Marijine sjemenke“ u rubrici „Mi, ovdje“ iz listopada 1964. godine događa se u neimenovanom industrijskom gradu u Bosni.¹⁰⁷ Već u prvoj rečenici Rendić se poigrava s idealom socijalističke utopije, opisujući sredinu u kojoj se odvija radnja kao „grad željezare, visokih peći i industrijske civilizacije“. U mjesnoj ekonomskoj školi, učenica Marija odgovara lekciju. No njezino izlaganje prekinuto je dovikivanjem da je vjernica. Učitelj automatizmom povezuje da su njezina vjerska uvjerenja zapravo „kriva“ jer ona, iako je lekciju dobro znala, zapravo ništa nije razumjela.¹⁰⁸ No učenica ipak ne skriva svoja vjerska uvjerenja, štoviše, ona upada nastavniku u riječ izgovarajući molitvu Vjerovanja. Berith opisuje taj trenutak riječima:

„Čisti ritam riječi Vjerovanja zasjao je u razredu industrijske civilizacije snagom molitve. Pojačalo se tamno strujanje poraza u odgojitelju bez vjere, negdje duboko, na granici srca. Profesor nije odgovorio.“¹⁰⁹

Uspostava komunističke vlasti u Hrvatskoj i Jugoslaviji 1945. značila je i političku averziju prema bilo kakvom vjerskom sadržaju ili vjerskom izričaju u školskom sustavu. Izbacivanju svega vjerskog iz školskog sustava pristupilo se već u prvim godinama uspostave vlasti. Vjeronauk je u Hrvatskoj u narod-

105 Riječ je o dokumentu potpisanom 25. lipnja 1966. između predstavnika SFRJ i Svete Stolice. Imao je karakter neformalnog ugovora. Nije se bavio pitanjem pravnog položaja Crkve u državi, a pozivao se na jugoslavenske ustavne (no ne i stvarne) norme u odnosima s vjerskim zajednicama. Prema Protokolu Vlada SFRJ Crkvi je zajamčila slobodno obavljanje vjerskih poslova i vjerskih obreda, dosljednu primjenu zakona koji štite slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti, kompetenciju Svete Stolice u obavljanju njezine jurisdikcije nad Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji u pitanjima crkvenog karaktera te održavanja kontakata između biskupa i Svete Stolice (usp. Banac, „Hrvati i Crkva: Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti“, 120). Protokol je bio prvi korak u obnovi diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije. Oni su uspostavljeni u kolovozu 1970. godine (usp. Akmadža, „Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.–1980.“, 377).

106 HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić, kut. 14. Pismo Smiljane Rendić Luki Vincetiću od 7. listopada 1968., 3.

107 Berith (Smiljana Rendić) „Marijine sjemenke“, *Glas Koncila*, 11. 10. 1964., 8.

108 *Isto.*

109 *Isto.*

nim školama zabranjen u siječnju 1952. godine, a nastavljeni su i pritisci na vjeroučitelje, čime se nastojalo zabraniti i vjeronauk u crkvama.¹¹⁰ Postupno su dokidani i vjerski blagdani u školama. Već 1947. ukinuti su neradni dani za sv. Josipa i na Veliki četvrtak i petak, a iduće je godine tadašnje Ministarstvo prosvjete u Hrvatskoj donijelo odluku prema kojoj se učenicima katoličke vjeroispovijesti opravdavaju izostanci s nastave samo na Božić i na Sve Svete. A u prosincu 1951. iz popisa školskih praznika izbačeni su svi vjerski blagdani.¹¹¹

Stoga je i Rendić u „Marijinim sjemenkama“ u fokus šire javnosti donosila još jednu „nezgodnu“ temu, a to je pitanje uloge vjerskog u školskom sustavu. Nakon gotovo dvaju desetljeća intenzivnog pritiska, vjerska uvjerenja, sudeći prema „Marijinim sjemenkama“, nisu bila iskorijenjena iz školskog sustava. A u vrijeme objavljivanja rubrike „Mi, ovdje“, u srpnju 1966., na stranicama Glasa Koncila, među pismima čitatelja, zabilježen je još jedan neobičan slučaj vezan uz problematiku svjedočenja katoličke vjere u školi. Naime, redakciji Glasa Koncila javila se mlada čitateljica koja je kao nagradu za riješenu križaljku u listu na poklon dobila knjigu „Mi, ovdje“, u kojoj su objedinjene dotad objavljene Rendićkine pripovijesti iz rubrike „Mi, ovdje“.¹¹² Nakon što je pročitala knjigu, donijela ju je u školu, a prema svjedočenju mlade čitateljice knjiga „Mi, ovdje“ išla je od ruke do ruke. No to je ubrzo postao slučaj, politički problem. Učenicu je uprava škole upozorila da širi vjersku propagandu. Nazvana je „klerikalkom“ i bilo joj je zabranjeno donositi takve knjige u školu.¹¹³ Uredništvo je mladoj čitateljici odgovorilo da se, ako postoji propis u školi prema kojem se na nastavu ne smiju donositi nikakve knjige osim onih za potrebe nastave, tomu treba pokoriti te ako se takva zabrana odnosi samo na one knjige koje zastupaju katolički stav, onda je to očita diskriminacija protivna zakonima.¹¹⁴

Rendić u tekstu nastavlja i sa suprotstavljanjem života urbane sredine, „industrijske civilizacije“ i vjerskog života:

„Profesor nije znao da Marija mnogo moli za njega. I za sve profesore, i za sve drugove i drugarice iz razreda. ‘Čemu se nadaju?’, pitala se u svom dnevniku. ‘Imaju li kakav cilj u životu?’ To je bila najveća muka te djevojke rođene poslije rata, odrasle u sjeni visokih peći željezare. Ona nije znala da je

110 Akmadža, „Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj: 1945. – 1980.“, 115.

111 *Isto.*

112 „Klerikalka“, *Glas Koncila*, 31. 7. 1966., 11.

113 *Isto.*

114 *Isto.*

na početku ovog našeg stoljeća jedan filozof viknuo ‘Bog je umro’. Ali odrasla je u svijetu koji je uglavnom živio tako kao da je Bog zaista umro. A za nju je on još od njezina djetinjstva, od njezinih prvih svjesnih misli, a osobito od dana njezine Prve Pričesti, od onog lipanjskog jutra prije trinaest godina, kad je otišla k Njemu u bjelini, iz nepokošene livade pune rose – za nju je On bio živ snagom samoga života“.¹¹⁵

No ključan je trenutak u kojem Marija, osim što je učinila „prekršaj“ javno progovorivši u školi, tijekom nastave, o svojim vjerskim uvjerenjima, potiče i svoje vršnjake da počnu redovitije dolaziti na misu. Berith opisuje i taj susret srednjoškolki s Crkvom prvi put nakon djetinjstva i primanja prve pričesti:

„Pod misom su bile naprosto nijeme’, sjeća se Ružica, kolegica koja je Mariju najviše zadržala u srcu. Nisu bile u crkvi sve od vremena prve Pričesti. I zaboravile su sve molitve. Marija je molila za njih, mjesto njih. Kao što sestra vrši vrijedan posao oruđem kojim su braća zaboravila baratati“.¹¹⁶

Protagonistica priče naglo se razbolijeva i umire. Znakovito, Berith navodi da je Marija umrla 19. ožujka.¹¹⁷ Možda nije Rendić bez razloga istaknula taj datum. Naime, to je spomendan sv. Josipa, koji se u Katoličkoj Crkvi štuje i kao zaštitnik radnika. Marijine vršnjakinje, „sjemenke“ koje je ona posijala, nastavljaju ići u crkvu. Nadalje, Rendić na kraju teksta spominje cjeloviti Marijin identitet. Piše da je to Marija Plečić, rođena 1946., a umrla 1964. godine.¹¹⁸ Sam zaključak teksta, njegovu posljednju rečenicu, Rendić koristi da bi još jednom suprotstavila dosljedan vjerski život i „industrijsku civilizaciju“ koju je težila izgraditi socijalistička utopija pišući da je Marija Plečić bila „odraz svjetlosti živog Boga u gradu visokih peći i teških željeznih vatara.“¹¹⁹

O ateizaciji školskog sustava Rendić je između redaka progovorila i u tekstu „Moraju nam proći kroz srce, i mi kroz njihovo“ u kojem je tematizirala život i poslanje redovnice Ivane Katice Bilić, koja je djelovala u prvoj polovici 20. stoljeća u školama u ruralnim dijelovima Bosne i Dalmacije.¹²⁰ Kao i u slučaju Marije Plečić, protagonistica ovog teksta rubrike „Mi, ovdje“ nije bila među živima, pa Rendić navodi i njezino prezime. Nadalje, i u tekstu

115 Berith (Smiljana Rendić), „Marijine sjemenke“, *Glas Koncila*, 11. 10. 1964., 8.

116 *Isto.*

117 *Isto.*

118 *Isto.*

119 *Isto.*

120 Berith (Smiljana Rendić), „Moraju nam proći kroz srce, i mi kroz njihovo“, *Glas Koncila*, 25. 10. 1964., 10.

„Moraju nam proći kroz srce, i mi kroz njihovo““, Rendić „polemizira“ s Friedrichom Nietzscheom. O tome piše u prvoj rečenici teksta:

„Bila je Bosanka iz Livna, i zvala se Katica. Katica Bilić, kći Ilije i Ivke, rođena 11. rujna 1899., u vrijeme kad se vjera u živoga Boga gasila u svijetu, u suton stoljeća koje će završiti krikom Friedricha Nietzschea: ‘Bog je umro!’“

No prilog je za kontekst ovog istraživanja značajan zbog dvaju ulomaka koji se mogu smatrati i svojevrsnim odgovorom na onovremenu svekoliku ateizaciju školskog sustava. Rendić je pišući o djelovanju s. Ivane Katice Bilić u školskom sustavu između dvaju svjetskih ratova opovrgla vulgarni stereotip prema kojem je rad svećenika i redovnika na obrazovanju mladih predstavljao nazadovanje. Rendić u tom duhu piše:

„Tako je počeo učiteljski život sestre Ivane. Službovala je u mnogim mjestima, u Bosni i Dalmaciji, punih četrdeset godina. Državni školski nadzornici hvalili su njezin rad, drugi učitelji pitali su se: kako uspijeva? Tamo gdje svi klonu, gdje i najiskusniji pedagog digne ruke, ona uspijeva, kako? Ona nikad nije ni mislila o svojim uspjesima. Samo je molila za svoje đake istim srcem kojim majka moli za svoju djecu, i svaki dan se podsjećala: ‘Ne smiju proći samo kroz kataloge’.“¹²¹

Osim toga, Rendić je citatom s. Ivane Katice Bilić „između redaka“ progovorila i o važnosti kršćanskih moralnih načela u odgoju mladih. Berith u nastavku piše:

„Zaboravit će mnogo od onoga što ih učimo“, mislila je. ‘Zaboravit će pravila, formule, godine. Uza sav naš trud, mnogi će od njih do kraja života pogrešno pisati č i ć i neće znati kad je umro Napoleon. Ali bez toga se može živjeti. Samo bez Boga, samo bez osjećaja Njegova zakona i Njegove stvarnosti u sebi ne može se stvarno živjeti: život bez svijesti o Njemu samo je pokušaj života, samo čežnja za životom. Eto to ne smiju zaboraviti: to treba razviti u njima, razviti tako da za cijeli život ostane’.“¹²²

5.4. Izlazak iz „sakristije“: gradnja novih crkvenih objekata, pastoral vojnika i karitativno djelovanje Crkve

Među temama koje su sredinom šezdesetih, uslijed spomenutog „zatopljenja“ politike komunističkog režima prema katoličkoj Crkvi, dobile pravo javnosti, premda tek u povojima, bilo je i pitanje gradnje novih crkvenih objekata. Gradnja novih crkvenih objekata bila je šezdesetih goruće pitanje u urbanim

121 *Isto.*

122 *Isto.*

sredinama, gdje je rastao broj stanovnika i nicao niz novih naselja. Nije postojao zakonski način da se Crkvi zabrani gradnja novih crkava, no režim je različitim „administrativnim mjerama“ ipak ignorirao takve zahtjeve.¹²³ Primjerice, u Zagrebu je sredinom šezdesetih bilo više od 20 zahtjeva za gradnju novih crkava na području grada.¹²⁴ Druga tema koja je postupno dobivala pravo javnosti bilo je i pitanje pastoralne prisutnosti svećenika među vojnicima na odsluženju vojnoga roka i općenito življenja vjerskog života tijekom tog razdoblja. U tom su smislu u posebnoj „sivoj zoni“ bili bogoslovi na odsluženju vojnoga roka, o čemu je bilo nemoguće progovoriti afirmativno iz bilo kakve perspektive u onovremenom svjetovnom tisku. Naime, polaznici vjerskih škola i bogoslovija bili su, kao i polaznici drugih škola obavezni služiti vojni rok. No iako su prema svojim obvezama bili izjednačeni s ostalim vojnicima, bogoslovi su na odsluženju vojnoga roka bili izloženi različitim oblicima šikaniranja zbog svog poziva.¹²⁵ Štoviše, bogoslovi su različitim metodama pritiska poticani na napuštanje vjerskih škola.¹²⁶

Spomenutih se tema Smiljana Rendić „između redaka“ dotakla i u tekstu „... Koji nosi križ naprijed“, objavljenom u rubrici „Mi, ovdje“ u lipnju 1965. godine.¹²⁷ U fokusu Rendićkina priloga siromašni je svećenik koji dolazi na seosku župu živeći uglavnom od materijalne pomoći svojih župljana. Svećenik-protagonist djeluje u vrlo teškim uvjetima. Osim župne crkve, pod župu potpada i nekoliko filijalnih crkava što zahtjeva pješaćenje do susjednih sela, gdje, kako opisuje Rendić, zapravo niti nema crkava. Berith tako piše:

„A mnogo on ‘ide’ jer ima veliku župu s nekoliko ‘filijala’. Nisu te ‘filijale’ uvijek crkve ili kapele, u nekim naseljima služi misu i u privatnoj kući. I govori zahvalno o seljaku koji mu daje prostoriju za misu: ‘Daje mi sobu besplatno’. Jedna od tih ‘soba za misu’ bila je nekad staja: ‘U njoj su bili konji i krave, a sad je preuređena. I u njoj je sve čisto i po domaću. Vidite, Isus ima i u XX stoljeću svoj Betlehem’“.¹²⁸

No vrhunac teksta događa se u opisu župnikova neobičnog oblika pastoralnog djelovanja među mladićima koje je upoznao u župi i koji su se našli na odsluženju vojnoga roka. Bilo je među njima i bogoslova. Protagonist je

123 Radelić, „Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: Od zajedništva do razlaza“, 377.

124 *Isto.*

125 Akmadža, „Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.–1991.“, 129.

126 *Isto.*, 189.

127 Berith (Smiljana Rendić) „...Koji nosi križ naprijed“, *Glas Koncila* 27. 6. 1965., 10.

128 *Isto.*

svima poimence slao pakete i pisma dok su bili na odsluženju vojnoga roka. U pismima zahvale Rendić ne propušta spomenuti i da su svi ti mladići i tijekom vojnog roka nastavili živjeti vjerski život, u granicama mogućega.¹²⁹ Rendić to u tekstu naziva „apostolatom pisama“. Berith prenosi i svjedočanstva dvojice bogoslova na odsluženju vojnoga roka:

„Jedan koji želi postati svećenik (piše, op.a.): ‘Drugi dan su me stavili na stražu, bilo mi je vrlo drago, tako sam imao dosta vremena za razmišljanje, i mislio sam o Muci Spasiteljevoj, što me je mnogo utješilo i sredilo. I na taj neki način pripremio sam se za Uskrs’... Jedan bogoslov piše: ‘Navečer sklopim ruke i dignem srce k Bogu Svevišnjemu, dok drugi spavaju. Velečasni, ne žalostim se jer znam da su noći sjajnije od dana kad je Bog u nama, a kad Boga nema, onda i dani postaju noći.’ Taj bogoslov kao da je najbolje razumio pojavu ovog svećenika: ‘Molim za vas, da i dalje tako hrabro vodite duše i nosite križ naprijed.’“¹³⁰

Smiljana Rendić u rubrici „Mi, ovdje“ često je provlačila i socijalna pitanja. Njezini su tekstovi često imali snažnu socijalnu dimenziju ljudskih sudbina pa se može kazati da je Berith u svojoj rubrici aktivno promicala i katoličku viziju socijalne osjetljivosti.¹³¹ Na tom se tragu može tumačiti i tekst „Odgovori djevojci iz broja 8“ objavljen u svibnju 1965. godine u rubrici „Mi, ovdje“.¹³² Uredništvu Glasa Koncila javila se djevojka, samohrana majka malenoga djeteta, od koje se zbog društvene stigme i izvanbračnog djeteta udaljila i rodbina. Da bi prehranila svoje dijete morala je raditi brojne poslove, a u takvoj situaciji nije mogla nastaviti školovanje. No uredništvo Glasa Koncila primilo je brojna pisma i geste konkretne pomoći.¹³³ Kako se širila takva mreža pomoći djevojci, Rendić opisuje u tekstu „Odgovori djevojci iz broja 8“.

Međutim, kada se stavi u kontekst onovremenih društvenih zbivanja, kao i društvenih inicijativa koje je u to vrijeme, osim izvjestiteljskog i novinarskog rada, pokretao *Glas Koncila*, prilog „Odgovori djevojci iz broja 8“ može se čitati i u kontekstu Rendićkina doprinosa promicanju slobode javne riječi. Naime, *Glas Koncila* šezdesetih snažno se angažirao i na karitativnom planu. Dolazak komunista na vlast 1945. značio je i zabranu socijalnog djelovanja

129 *Isto.*

130 *Isto.*

131 Čutura, „Smilje Zlatnog pera“, 33.

132 Berith (Smiljana Rendić) „Odgovori djevojci iz broja 8“, *Glas Koncila* 30. 5. 1965., 10.

133 *Isto.*

katoličke Crkve u Hrvatskoj. Rad Caritasa Zagrebačke nadbiskupije zabranjen je u ožujku 1946. godine, a njegova je cjelokupna imovina predana Crvenom križu.¹³⁴ Zabrana rada Caritasa bila je dio komunističke politike svođenja svih crkvenih djelatnosti na uska vjerska pitanja.¹³⁵ Međutim, upravo je *Glas Koncila* sredinom šezdesetih pokrenuo svojevrsni „Caritas u ilegali“. I u tom je procesu Rendić odigrala nemalu ulogu. Rendić je u broju *Glasa Koncila* od 14. studenog 1965. objavila tekst naslovljen „Zrcalo vremena“, koji je nastao na tragu rubrike „Specchio dei tempi“ (hrv. *Zrcalo vremena*) torinskoga dnevnika *La Stampa* preko koje su ugledne talijanske novine u to vrijeme pokušavale pomoći svojim čitateljima u različitim poteškoćama, kao što su različite dileme, ali i konkretna materijalna pitanja.¹³⁶

Drugi je korak prema pokretanju Caritasa u ilegali bilo pismo čitatelja potpisanog inicijalima B. C., naslovljeno „Sablazan bijede“ i objavljeno u istom broju *Glasa Koncila* u studenom 1965. godine. Anonimni je čitatelj ostale čitatelje *Glasa Koncila* pozvao da se u ime onih koji su gladni barem jednom tjednom odreknu večere. Predlagao je uredništvu *Glasa Koncila* da pokrene svojevrsni fond za pomoć potrebitima. Kao konkretnu gestu pomoći priložio je i 3000 dinara.¹³⁷ Već je u 23. broju *Glasa Koncila* iz 1965. godine pokrenuta rubrika „Tko je moj bližnji“ preko koje se sve do pada komunizma prikupljala pomoć za siromašne.¹³⁸ Ubrzo nakon pokretanja rubrike „Tko je moj bližnji“ djelovanje zagrebačkog Caritasa u ilegali u vrijeme komunizma dobilo je i jašnije konture kada je nadbiskup Franjo Šeper, zbog zakonske nemogućnosti osnivanja samostalnog Caritasa, osnovao Ured za vezu Biskupske konferencije Jugoslavije s Međunarodnim Caritasom čije je sjedište bilo na adresi *Glasa Koncila* na zagrebačkom Kaptolu.¹³⁹ Ukratko, u takvom je političkom ozračju svaki govor u prilog karitativnog i socijalnog djelovanja Katoličke Crkve mogao biti proglašen spornim, pa i protuzakonitim. Stoga je i Rendić tekstom „Odgovori djevojci iz broja 8“, koji je svojevrsna preteča karitativnih nastojanja *Glasa Koncila*, u fokus javnosti dovela još jednu zabranjenu temu.

134 „Caritas Zagrebačke nadbiskupije: Povijesni dio“ (<https://www.czn.hr/o-nama/povijesni-dio>, stranici pristupljeno 20. studenog 2022.)

135 Radelić, „Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: Od zajedništva do razlaza“, 111.

136 „Ljubav i žrtva čitatelja *Glasa Koncila* nije prestajala!“, *Prilika*, listopad 2008., 14.; S[miljana] R[endić], „Zrcalo vremena“, *Glas Koncila*, 14. 11. 1965., 11-12.

137 B.C. „Sablazan bijede“, *Glas Koncila*, 14. 11. 1965., 14.

138 „Ljubav i žrtva čitatelja *Glasa Koncila* nije prestajala!“, *Prilika*, listopad 2008., 14.

139 „Caritas Zagrebačke nadbiskupije: Povijesni dio“ (<https://www.czn.hr/o-nama/povijesni-dio>, stranici pristupljeno 20. studenog 2022.)

Rendić u tekstu navodi tko je sve pomagao „djevojci iz broja 8“. Neki su slali pisma ohrabrenja, a neki i konkretne oblike materijalne pomoći. Berith opisuje:

„Treća grupa čitalaca odlučila se na neposrednu novčanu pomoć, bez mnogo riječi. Jedan doktor iz Slovenije poslao je 20.000 dinara i kratko pismo, u kojem kaže: ‘Mogu si predstaviti očaj i samoću sirote djevojke koju su ostavili svi. Šaljem preko vas neku pomoć – barem kap u moru tuge. Ujedno vas molim da nikako ne saopćite moje ime. (Kad daješ, ne čini toga na ulicama i javnim trgovima. Da te ne bi hvalili ljudi – Mt 6, 24’. Jedan profesor iz Bosne poslao je 2.000 dinara bez pisma, samo s nekoliko riječi na poleđini doznake... Čitateljica iz Slovenije, ozbiljna i praktična, nije smatrala da su potrebne riječi – poslala je 5.000 dinara uz napomenu: ‘ako je iskreno što piše, onda mislim da prema takvoj djevojci treba imati svako poštovanje’... Jedna čitateljica iz Bosne poslala je 2.000, a jedna iz Dalmacije 1.000 dinara. Poštanskom uputnicom, bez tumačenja, samo s napomenom da je to za djevojku koju su ‘svi previše kaznili’“.¹⁴⁰

Drugi su se čitatelji javljali i s ponudama za zaposlenje predlažući „djevojci iz broja 8“ i rad u turističkoj sezoni, pomaganje starijima oko domaćinstva i sl. Rendić je u članku podvukla i svojevrsnu novčanu bilancu karitativnog angažmana čitatelja Glasa Koncila:

„Dosad smo dakle dobili 32.000 dinara za djevojku koju su ‘svi previše kaznili’. Naši čitaoci darovali su joj dakle jednu prosječnu radničku plaću. Nije mnogo, ali malo će joj pomoći, a reče jedan pjesnik da je malo mnogo onomu tko nema nego malo. Ova djevojka iz broja 8 ima manje nego malo: ona ima 9.000 mjesečne plaće kućne pomoćnice – i malo dijete na brizi.“¹⁴¹

6. Zaključak

Višestruke su perspektive u kojima bi se mogli tumačiti tekstovi koje je Smiljana Rendić objavljivala u rubrici „Mi, ovdje“ sredinom šezdesetih u Glasu Koncila. Rendićkini prilozima mogli bi se čitati u kontekstu širenja nauka Drugoga vatikanskoga koncila i širenja angažmana vjernika laika u životu Katoličke Crkve i društva općenito, razvoja i osuvremenjivanja katoličkih medija u drugoj polovici 20. stoljeća, ali i u kontekstu crkvenoga socijalnoga nauka te u općem teološkom smislu. Napose, rubriku „Mi, ovdje“ moglo bi se tumačiti i u kontekstu uloge žene u Crkvi.

140 Berith (Smiljana Rendić) „Odgovori djevojci iz broja 8“, *Glas Koncila* 30. 5. 1965., 10.

141 *Isto*.

No teško bi se Rendićkine reportaže iz svakidašnjeg života vjernika u onovremenim društvenim okolnostima moglo u užem smislu nazvati političkim govorom. U nijednom prilogu objavljenom u rubrici „Mi, ovdje“ Rendić nije nastupala iz perspektive političke opozicije komunističkom režimu sredinom šezdesetih. Ona nije nudila nikakav „politički program“ ili pozivala na okupljanje i politički protest. Međutim, koristeći svoju novinarsku vještinu i književničku imaginaciju, u rubrici „Mi, ovdje“ i pod pseudonimom *Berith* vrlo je hrabro otvarala pitanja o kojima se u onovremenoj javnosti ipak nije moglo otvoreno govoriti, unatoč određenim koracima prema liberalizaciji jugoslavenskog medijskog i političkog sustava sredinom šezdesetih. Takav Rendićkin doprinos može se iščitati metodom kvalitativne analize sadržaja uz povijesnu kontekstualizaciju njezinih zapisa u rubrici „Mi, ovdje“.

Među deset tekstova analiziranih u ovom istraživanju, Rendić je najhrabrija bila u tekstu „Čovjek koji je podnio misu“ u kojem je partizanskoga borca, a time i pojedinca koji pripada uvjetno rečeno „suprotnoj strani“ katoličkoj, uspjela „dovesti“ na svoju stranu. Ili, postići da vidi da „druga strana“ ipak nije toliko zastrašujuća. Pitanje dijaloga između vjernika i ateista, koji je tada bio aktualan ne samo između katoličkih teologa i marksista u jugoslavenskom društvu, nego i na Zapadu, Rendić je aktualizirala dijalozima i konfliktima koji su se događali u svakidašnjem životu, među „običnim“ ljudima. Otvorila je i pitanje karitativnog djelovanja katoličke Crkve koje je u Hrvatskoj u institucionaliziranom obliku bilo zabranjeno dolaskom komunista na vlast, govorila je u prilog svećeničke prisutnosti među vojnicima na odsluženju vojnoga roka, a na sebi svojstven način znala je ponuditi i argumente protiv ateizacije školskoga sustava. Tematizirala je i ulogu istaknutih katoličkih intelektualaca za koje je revolucija 1945. značila i javnu i društvenu marginalizaciju. U smislu potonje tematike Rendićkino je pisanje još snažnije jer je bila nadahnuta događanjima iz vlastita života. Osim neposredno proživljenih iskustava, u rubrici „Mi, ovdje“ primjetno je i Rendićkino kršćansko nadahnuće na tragu Drugoga vatikanskoga koncila.

Prema svjedočanstvima Rendićkinih suvremenika i bliskih suradnika u *Glasi Koncila*, teme koje je otvarala rubrika „Mi, ovdje“ u onovremenoj su javnosti prihvaćene kao osvježenje, a *Berith* je bila i razlog rane popularizacije lista. Nadalje, Rendić je progovarala u *Glasi Koncila*, novopokrenutom katoličkom dvotjedniku koji je već tijekom svojih prvih godina izlaženja dosegao iznimno

visoke tiraže i brzo je prerastao okvire vjerskog lista te se afirmirao kao jedini mediji nad kojim komunistička partija nije imala izravan utjecaj. Stoga se može zaključiti da je Rendić otvaranjem zabranjenih pitanja u svojoj rubrici „Mi, ovdje“ dala značajan doprinos u smislu pomicanja granica slobode javne riječi u hrvatskom društvu pod komunističkim režimom. Svojom rubrikom zašla je, uvjetno rečeno, i u političku sferu jer je javno problematizirala pitanja koja su bila zabranjena ili ih se moglo tumačiti samo na način koji je odredio komunistički režim. A svaki je ulazak u područje političkog, bilo izravan, bilo neizravan, u onovremenim okolnostima značio i rizik od potencijalne represije.

Popis izvora i literature

Literatura

- Akmađža, Miroslav. 2013. *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj: 1945. – 1980.* Zagreb: Despot Infinitus; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
- Banac, Ivo. 2013. *Hrvati i Crkva: Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti.* Zagreb: Profil Knjiga; Sarajevo: Svjetlo riječi.
- Burilović Crnov, Silvana. 2019. „Smiljana Rendić: Katolička novinarka i pratiteljica Drugoga vatikanskoga koncila“. Doktorski rad. Sveučilište u Splitu.
- Burilović Crnov, Silvana. 2022. *Smiljana Rendić – Zlatno pero hrvatskoga novinarstva.* Zagreb: Glas Koncila i Hrvatsko društvo katoličkih novinara.
- Courtois, Stéphane. 2011. *Komunizam i totalitarizam* (s francuskog prevela Vesna Lisičić). Zagreb: Alfa.
- Čutura, Vlado. 2012. „Smilje Zlatnog pera“, U: *Smiljana Rendić: Katolički identitet i hrvatski preporod*, ur. Vlado Čutura. Zagreb. Glas Koncila. 7-40.
- Čutura, Vlado. 2012., „Napomena“, U: *Smiljana Rendić: Katolički identitet i hrvatski preporod*, ur. Vlado Čutura. Zagreb. Glas Koncila. 292-293.
- Halmi, Aleksandar. 1996. *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima.* Zagreb: Pravni fakultet; Samobor: A.G. Matoš.
- Krišto, Jure. 2019. *Stoljeće naroda i Crkve: Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću.* Zagreb. Školska knjiga.

- Mihaljević, Josip. „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih“. *Društvena istraživanja*, 24 (2015.), br. 2: 239-258.
- Mihaljević Josip. 2020. „Hrvatsko proljeće: Hrvatski nacionalni reformistički pokret u socijalističkoj Jugoslaviji (1967. – 1972.)“ [Croatian Spring: The Croatian National Reform Movement in Socialist Yugoslavia (1967 – 1972)]. U: *Hrvatska: Prošle, sadašnje i buduće perspektive* [Croatia: Past, Present and Future Perspectives], ur. Matko Marušić. New York: Nova Publishers. 245 – 265.
- Mikić, Anto i Radalj, Miro. „Obnova katoličkoga tiska u Hrvatskoj 1960-ih“, *Časopis za suvremenu povijest*, 53 (2021), br. 3: 1071-1098.
- Miklenić, Ivan. 2012. „Pogovor: Dostojno je i pravedno“, U: *Smiljana Rendić: Katolički identitet i hrvatski preporod*, ur. Vlado Čutura. Zagreb. Glas Koncila. 279-282.
- Miklenić, Ivan. 2013. *Pogledi u Glas Koncila*. Zagreb: Glas Koncila.
- Milas, Goran. 2009. *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko. Naklada Slap.
- Novak, Božidar. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Polegubić, Adolf. 2007. *Stoljeće katoličkog laikata u Hrvatskoj*. Zagreb: Glas Koncila.
- Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: Od zajedništva do razlaza*“. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Zagreb: Školska knjiga.
- Rendić, Smiljana. „Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod“. *Kritika*, 18 (1971.): 417-428.

Novinska građa

Glas Koncila (Zagreb), 1963.-1966.; 1994.; 2008.; 2013.

Prilika: Mjesečni magazin Glasa Koncila (Zagreb), 2008.

Arhivsko gradivo

HR-HDA-310-KOVZ: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 310, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SRH

HR-NAZg Ostavština Smiljane Rendić: Hrvatska, Nadbiskupijski arhiv, Zagreb. Ostavština Smiljane Rendić.

Arhiv Glasa Koncila. Korespondencija Smiljane Rendić s Uredništvom Glasa Koncila. 1964. i 1972. -1983.

Internetski izvori

„Caritas Zagrebačke nadbiskupije: Povijesni dio“. Mrežna stranica Caritasa Zagrebačke nadbiskupije. Pristup ostvaren 20. studenog 2022. <https://www.czn.hr/o-nama/povijesni-dio>

Smiljana Rendić and the Contribution of Glas Koncila [The Voice of the Council] Column „Mi, ovdje“ [We, here] in Transcending the Boundaries of Freedom of Public Speech in Communist Yugoslavia in the Sixties

Summary

The paper presents the contribution that journalist Smiljana Rendić made in transcending the boundaries of freedom of public speech in Croatia during communism with her column „Mi, ovdje“ [We, here], published in the Croatian Catholic weekly *Glas Koncila* [The Voice of the Council]. Ten texts have been singled out for this paper from the total corpus of the „Mi, ovdje“ column, which was published in the sixties and consists of about eighty texts that Rendić signed under the pseudonym Berith. The texts were analysed by the method of qualitative content analysis. These texts can be read in the context of the contribution of expanding the boundaries of freedom of public speech during the sixties in Croatia under communist rule. One can read “between the lines” and find a veiled criticism of the communist regime. Topics that were proscribed on the media scene at the time, such as issues of religious life in urban and industrialized communities, the role of Catholic intellectuals, the pastoral care of soldiers, the construction of new church buildings, the Church’s charitable activities and the complementarity of religion and science, were opened up by Rendić in her column in *Glas Koncila*. In the atmosphere of totalitarian control over society Rendić, in addition to her journalistic writing style, harnessed her literary skill and imagination to “mask” the real identities of the persons who were the protagonists of the column “Mi, ovdje”, who would have faced potential regime repression. Therefore, in the paper, the column “Mi, ovdje” is analysed as a combination of essay, reportage and novella, a unique writing form that can be placed within the context of Rendić’s voluminous work in Catholic journalism and her lesser-known literary work of Christian inspiration.

Keywords: Berith, column „*Mi, ovdje*“ [We, here], Communist Yugoslavia, *Glas Koncila* [The Voice of the Council], Smiljana Rendić.